

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

ELMİ İŞ

Beynəlxalq Elmi Jurnal

SCIENTIFIC WORK
International Scientific Journal

**ELMİ QAYNAQLAR
XXIV RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI**

**SCIENTIFIC RESOURCES
XXIV REPUBLICAN SCIENTIFIC CONFERENCE**

ELMİ İŞ
Beynəlxalq Elmi Jurnal

ELMİ QAYNAQLAR
XXIV RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2025/XXIV/RK/2025>

SCIENTIFIC WORK
International Scientific Journal

SCIENTIFIC RESOURCES
XXIV REPUBLICAN SCIENTIFIC CONFERENCE

08.12.2025

2025

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2663-4619

e-ISSN: 2708-986X

DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© aem.konfrans@aem.az

© aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Assoc. Prof. Dr. Urfan HƏSƏNOV, Gəncə Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İradə KƏRİMOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Əliəddin ABBASOV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Həmzəğa ORUCOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Təranə HACIYEVA, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəzil BAXŞƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Səyyarə İBADULLAYEVA, ARETN Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Dünya BABANLI, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYİLOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Ələmdar ŞAHVERDİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Azad NOVRUZOV, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aqil ŞİRİNOV, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rövşən VƏLİYEV, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Əliş AĞAMİRZƏYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səbinə TARVERDİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc HƏMZƏYEVA, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zabitə TEYMURLU, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şəlalə ZEYNALOVA, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sadiq QARAYEV, ARETN Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rövşən HÜMBƏTƏLİYEV, Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
/ Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Lalə QOCAYEVA, Gəncə Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rafiq İBRAHİMOV, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
/ Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mübariz ƏSƏDOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti /
Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevdə AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elçin BAYRAMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aliyə RZAYEVA, ARETN Təbii Ehtiyatlar İnstitutu / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS / Azerbaijan

Deputy chairman

Assoc. Prof. Dr. Urfan HASANOV, Ganja State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Iradə KARIMOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Aydan XANDAN, Baku State University / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Aliaddin ABBASOV, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Hamzaagha ORUJOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Tarana HAJIYEVA, Baku Engineering University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elchin IBRAHIMOV, Karabakh University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ulviyya HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Fazil BAKHSHALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Sayyara IBADULLAYEVA, Institute of Botany of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Dunya BABANLI, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan

Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Alamdar SHAHVERDIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Azad NOVRUZOV, Nakhchivan Teacher Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Agil SHIRINOV, Azerbaijan Institute of Theology / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rovshan VALIYEV, Nakhchivan Institute of Teachers / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Alish AGAMIRZEYEV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sabina TARVERDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevinj HAMZAYEVA, Sumgait State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Zabita TEYMURLU, Baku Engineering University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shalala ZEYNALOVA, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sadig GARAYEV, Institute of Botany of MSERA/ Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rovshan HUMBATALIYEV, Azerbaijan State Maritime Academy / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Lala GOJAYEVA, Ganja State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rafiq IBRAHIMOV, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mubariz ASADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevda AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elchin BAYRAMOV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Alia RZAYEVA, Institute of Natural Resources of MSERA / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Sevinc Məlikova

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyası

fizika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0003-1380-3972>

sevinj.malikova@fhn.gov.az

Konstitusiya - Suverenliyin hüquqi təminatçısı

***Açar sözlər:** konstitusiya, suverenlik, müstəqillik, hüquqi təminat, dövlətçilik*

***Keywords:** constitution, sovereignty, independence, legal certainty, statehood*

Hər bir dövlətin mövcudluğunun və funksional fəaliyyətinin əsasını onun suverenliyi və bu suverenliyin hüquqi təminatı olan *Konstitusiya* təşkil edir. Suverenlik, dövlətin müstəqil şəkildə idarə olunması və xarici təsirlərdən azad olması hüququnu ifadə edir, *Konstitusiya* isə həmin müstəqilliyi hüquqi zəminə salır və dövlətin fəaliyyətini tənzimləyir. Bu iki anlayış bir-birini tamamlayır, çünki bir dövlətin suverenliyi yalnız hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilmiş, qorunmuş və həyata keçirilmiş olarsa, müstəqil və effektiv dövlətçilikdən danışmaq olar. Beləliklə, *Konstitusiya* — suverenliyin hüquqi təminatçısıdır (Hüseynov, 2011).

Konstitusiya, suverenliyin qorunması və həyata keçirilməsi üçün hüquqi zəmin yaradır. Dövlətin müstəqilliyi yalnız fiziki və siyasi güc ilə deyil, həm də hüquqi cəhətdən təmin

edilməlidir. Dövlətin suverenliyi hüquqi təminatlar əsasında qorunur və bu təminatlar məhz *Konstitusiyanın* əsaslarında mövcuddur.

Konstitusiya, dövlət hakimiyyətinin mənbəyinin xalq olduğunu təsbit edir. Müasir demokratik dövlətlərdə *Konstitusiya*, xalqın iradəsini və suverenliyini hüquqi cəhətdən təsdiq edən əsas sənəddir. Azərbaycan Respublikasının *Konstitusiyası* 2-ci maddəsində göstərilir: “Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.” Bu, suverenliyin xalq tərəfindən həyata keçirildiyini və *Konstitusiyanın* xalqın iradəsi ilə qurulduğunu təsdiqləyir. Dövlətin hər bir fəaliyyətinin hüquqi çərçivəsi bu əsas prinsipə dayanır (Dəmirov, 2010).

Konstitusiya yalnız suverenliyi deyil, həm də dövlətin müstəqilliyini qoruyur. Dövlətin ərazi bütövlüyü, xarici və daxili işlərində müstəqilliyi *Konstitusiya* ilə təmin edilir. Azərbaycan Respublikasının *Konstitusiyası*, ölkənin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyan prinsipial hüquqi norma və təşkilatları müəyyən edir. Azərbaycan *Konstitusiyası*, dövlətin sərhədləri daxilində ali hakimiyyətin mənbəyinin xalq olduğunu, eləcə də ölkənin müstəqil dövlət olaraq beynəlxalq hüquqda tanındığını təsdiqləyir.

Konstitusiya həm də dövlətin suverenliyini həyata keçirən orqanların quruluşunu və onların qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən edir. Dövlətin hüquqi təşkilatı, qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi suverenliyin təminatıdır. *Konstitusiya*, bu orqanların səlahiyyətlərini müəyyən edərək onların bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətini tənzimləyir. Bununla yanaşı, dövlətin suverenliyi yalnız dövlətin xarici siyasətini tənzimləyən orqanlarla deyil, həm də daxili işlərdə hüquqi müstəqilliyini qoruyan orqanlarla təmin edilir. Bu orqanlar, qanunların,

konstitusional prinsip və hüquqların qorunmasında mühüm rol oynayır (Kelsen, 2005).

Konstitusiya və suverenlik bir-birini tamamlayan və bir-birinə ehtiyacı olan anlayışlardır. Dövlətin suverenliyinin təmin edilməsi yalnız güc və müstəqillik ilə deyil, həm də hüquqi cəhətdən möhkəm bir təməlin üzərində qurulmalıdır. *Konstitusiya*, suverenliyin hüquqi təminatçısı olaraq, xalqın iradəsini, dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və daxili müstəqilliyini qoruyan ən mühüm sənəddir. Suverenlik yalnız hüquqi əsaslarla möhkəmləndirildikdə, dövlətin effektiv idarəetməsi, beynəlxalq səviyyədə bərabər hüquqlu mövqeyi və xalqa xidmət etmək imkanı təmin edilir.

Son olaraq, hər bir dövlətin *Konstitusiyası* suverenliyin hüquqi qorunmasının təməlini qoyur və bu səbəbdən *Konstitusiyanın* əhəmiyyəti yalnız daxili siyasət deyil, həm də beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun olaraq suverenliyin qorunması məsələlərində özünü göstərir (Schmitt, 2007).

Ədəbiyyat

1. Dəmirov, A., İsmayılov, Ş., Hüseynov, Q. (2010). *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları*. Mütərcim.
2. Hüseynov, S. (2011). Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bəzi aspektləri. *Qanun elmi hüquq jurnalı*, 01(201).
3. Kelsen, H. (2005). *The Pure Theory of Law*. Clarendon Press.
4. Schmitt, C. (2007). *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. University of Chicago Press.

Gülərə Quliyeva

Bakı Mühəndislik Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0003-5401-3413>

gularaguliyeva050@gmail.com

Azərbaycan və ingilis dillərində temporal metaforaların linqvokoqnitiv mahiyyəti və insan şüurundakı zaman konsepti

Açar sözlər: *temporal metaforalar, zamanın idrak modeli, psixokoqnitiv yük, Azərbaycan dili, İngilis dili*

Keywords: *temporal metaphors, cognitive model of time, psychocognitive load, Azerbaijani language, English language*

Zamanın insanlaşdırılması (personifikasiya) metaforası insanın idrak sistemində zamanla bağlı təcrübəsini duyğu və münasibət səviyyəsinə gətirən ən qədim linqvokoqnitiv modellərdən biridir. Bu, insan şüurunun zamanla münasibətinin antropomorfik əsasda qurulduğunu göstərir. Lakoff və Johnson (1980) qeyd edirlər ki, “insanlar abstrakt anlayışları canlı varlıqlara çevirməklə onları təcrübə vasitəsilə mənalandırırlar.” Deməli, “zaman danışır”, “zaman dayanır”, “zaman qaçır” kimi ifadələr insanın öz mövcudluğunu anlama cəhdidir (Lakoff & Johnson, 1980).

Azərbaycan dilində bu metafora həm emosional, həm də fəlsəfi funksiya daşıyır. Səməd Vurğunun “Zaman, ey keçici yolçu, dayan bir az” (“Zamanın səsi” şeiri) misrası zamanı canlı varlıq kimi təqdim edir və insanla dialoq yaradır. Bu, zamanın duyulan və təsirə məruz qalan varlıq kimi qavranmasını təmin edir. İngilis dilində isə personifikasiya fərqli istiqamətdədir: Hemingway-in “time seemed tired” ifadəsində zaman müşahidə

olunan və passiv vəziyyətdə təqdim olunur. Bu, iki fərqli mədəni idrak modelini göstərir: Azərbaycan dilində aktiv dialoq, ingilis dilində isə introspektiv müşahidə (Hemingway, 1952).

Bəxtiyar Vahabzadənin “Zamanın ayağı toz içində itdi, Kim bilir, hara gedir bu təkərləri yorğun yol?” misrası zamanın fiziki varlıq kimi təsviridir və hərəkət, məkan və duyğu komponentlərini birləşdirir. İngilis dilində isə Thomas Hardy-nin “Time, the subtle thief of youth, had stolen his strength away” (Hardy, *Tess of the d’Urbervilles*) ifadəsində zaman oğru kimi personifikasiya olunur. Beləliklə, Azərbaycan dilində emosional qarşılıqlı təsir, ingilis dilində isə itki yönümlü metaforalar üstünlük təşkil edir.

Məkan və zaman münasibəti baxımından Azərbaycan dilində həm xətti, həm də dairəvi modellər mövcuddur: “gələcək qabaqdadır”, “keçmiş arxada qaldı”, “bahar yenə keçdi”. Bu, təbiət və insan həyatının dövrü harmoniyasını əks etdirir. İngilis dilində isə zaman xətti və subyektiv təcrübə kimi təqdim olunur. Woolf-un *Mrs Dalloway* əsərində “one day” ifadəsi hər günün təkrarsızlığını və zamanın təhlükəli axınını göstərir (Faulkner, 1929).

Psixokoqnitiv baxımdan Azərbaycan dilində zaman insanın mənəvi inkişafının hissəsi kimi qavranılır. Mir Cəlalin “Zamanın içində özümü itirirdim, amma tapdığım hər an məni böyüdüdü” (“Bir gəncin manifesti”) ifadəsi zamanı şəxsiyyətin formalaşma mühiti kimi təqdim edir. İngilis dilində isə Faulkner-in “The past is never dead. It’s not even past.” cümləsində keçmişin indiki ilə birləşməsi və subyekt üzərində psixoloji yük yaratması göstərilir. Beləliklə, Azərbaycan dilində zaman bərpaedici, ingilis dilində isə introspektiv və əsarət yönümlüdür (Səməd Vurğun, 1982).

Nəticə etibarilə, temporal metaforalar dilin idrak funksiyasını, mədəni və psixoloji kodlarını birləşdirən əsas

vasitədir. Azərbaycan dilində zaman insanla harmonik, dialoq və emosional qarşılıqlı təsir modelində təqdim olunur. İngilis dilində isə zaman subyektin daxili təcrübəsinə yönəlmiş, xətti və introspektiv səciyyə daşıyır. Hər iki dilin metaforik sistemi insanın zamanla bağlı təcrübəsini dil vasitəsilə kodlaşdırır və milli idrak modelini əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Hemingway, E. (1952). *The Old Man and the Sea*. Scribner.
3. Faulkner, W. (1929). *The Sound and the Fury*. Random House.
4. Səməd Vurğun. (1982). *Seçilmiş əsərlər*. Yazıçı.

Aytən Sadıqova

Azərbaycan Texniki Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0005-7591-2922>

sadiqovayten@gmail.com

Müasir təlimdə rəqəmsal kompetensiyanın formalaşması

Açar sözlər: *rəqəmsal kompetensiya, təhsil texnologiyaları, innovasiya, müasir təlim, pedaqogika*

Keywords: *digital competence, educational technology, innovation, modern teaching, pedagogy*

XXI əsr təhsili rəqəmsallaşmanın sürətlə inkişaf etdiyi dövrə təsadüf edir. Müasir tədris prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) əsas rol oynayır və dərslərin effektivliyini artırır (Ala-Mutka, 2019). Rəqəmsal kompetensiya yalnız texniki bilik deyil, həm də informasiya ilə işləmə, təhlil və yaradıcılıq bacarığını ehtiva edir. Müasir müəllim və şagirdlər rəqəmsal vasitələrdən istifadə etməklə öyrənmə prosesini daha interaktiv və praktik hala gətirirlər (Ferrari, 2020). Onlayn platformalar, elektron resurslar və virtual laboratoriyalar dərsləri zənginləşdirir və fərdi öyrənmə imkanlarını genişləndirir.

Rəqəmsal bacarıqların tədrisdə tətbiqi pedaqoji yeniliklərlə sıx bağlıdır. Müasir pedaqogika rəqəmsal savadlılığı təlimin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edir. Bu bacarıqlar tənqidi düşünmə, analitik yanaşma və problem həll etmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir (Mishra & Koehler, 2018, p. 45). Rəqəmsal resurslardan səmərəli istifadə şagirdləri müstəqil öyrənməyə və yaradıcı nəticə əldə etməyə təşviq edir.

Rəqəmsal kompetensiyanın mahiyyəti

Rəqəmsal kompetensiya texnologiyalardan məqsədyönlü və məsuliyyətli istifadə bacarığıdır. Bu anlayışa rəqəmsal savadlılıq, onlayn etik davranış, informasiya təhlükəsizliyi və kommunikasiya bacarıqları daxildir (Redecker, 2021). Avropa İttifaqının “DigComp” modeli rəqəmsal kompetensiyanı beş əsas sahəyə bölür:

1. İnformasiya ilə işləmə bacarığı
2. Kommunikasiya və əməkdaşlıq
3. Rəqəmsal məzmunun yaradılması
4. Təhlükəsizlik
5. Problemlərin texnoloji həlli

Bu sahələr təhsil prosesində tətbiq olunduqda şagirdlərin həm texnoloji, həm də sosial bacarıqları inkişaf edir və onlarda müasir dünyaya uyğun çevik düşüncə formalaşır.

Müəllimlərin rolu və peşəkar inkişaf

Rəqəmsal kompetensiyanın inkişafı birbaşa müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsi və texnoloji savadlılığı ilə bağlıdır. Müasir müəllim texnologiyaları sadəcə istifadə edən deyil, onu dərs prosesinə inteqrasiya edən və öyrənməni yönləndirən şəxs olmalıdır (Erstad, 2019). Müəllimlərin distant təlimlərdə iştirakı, e-learning platformalarından istifadəsi və metodik yenilikləri mənimsəməsi tədris keyfiyyətini yüksəldir.

“Flipped Classroom”, “Blended Learning” və “Gamification” kimi modellər müəllimlərin rəqəmsal liderlik rolunu gücləndirir və öyrənməni fərdiləşdirməyə imkan verir (Johnson et al., 2021, p. 22). Müəllimlərin innovativ dərs resurslarını paylaşması və birgə layihələrdə iştirakı rəqəmsal transformasiyanı sürətləndirir.

Rəqəmsal kompetensiyanın şagird inkişafına təsiri

Rəqəmsal alətlər şagirdlərə bilikləri praktik tətbiq etmək imkanı verir. Onlayn testlər, virtual laboratoriyalar və oyun

əsaslı öyrənmə metodları tədrisi həm əyləncəli, həm də effektiv edir (Fullan, 2020). Şagirdlər bu prosesdə:

- Tənqidi düşünmə və analiz qabiliyyətini inkişaf etdirir
- Müstəqil qərar vermə və məsuliyyət hissi formalaşdırır
- Əməkdaşlıq və ünsiyyət vərdişlərini gücləndirir

Beləliklə, rəqəmsal kompetensiya texnoloji bacarıqlarla yanaşı, sosial və emosional inkişafı da dəstəkləyir.

Rəqəmsal qiymətləndirmə və təhlükəsizlik

Rəqəmsal qiymətləndirmə platformaları (məsələn, Moodle, Edmodo) şagirdin irəliləyişini real vaxtda izləməyə imkan verir. Eyni zamanda, rəqəmsal təhlükəsizlik və etik davranış məsələləri tədrisdə vacib yer tutur. Şagirdlər şəxsi məlumatların qorunması, plagiat və onlayn etik qaydalarla tanış olmalıdırlar (Tapscott, 2018).

Müasir təhsil mühitində rəqəmsal kompetensiyanın inkişafı zəruridir. Bu bacarıqlar şagirdləri informasiya cəmiyyətinə hazırlayır, müəllimləri isə texnoloji liderə çevirir. Azərbaycan təhsil sistemi də bu istiqamətdə mühüm addımlar atmışdır, “Rəqəmsal bacarıqlar”, “STEAM”, “Kodlaşdırma” layihələri rəqəmsal savadlılığı artırır (Əliyev, 2023).

Ədəbiyyat

1. Ala-Mutka, K. (2019). *Digital competence in education*. European Commission.
2. Əliyev, E. (2023). *Azərbaycan təhsilində rəqəmsal bacarıqların inkişafı*. Elm və Təhsil.
3. Erstad, O. (2019). *Education in the digital age*. Routledge.
4. Ferrari, A. (2020). *The DigComp framework for developing digital competence*. EU Publications.
5. Fullan, M. (2020). *Deep learning: Engage the world change the world*. Pearson.

6. Johnson, L., et al. (2021). *Horizon report: Higher education edition*. EDUCAUSE.
7. Mishra, P., & Koehler, M. (2018). *Technological pedagogical content knowledge*. Michigan State University Press.
8. Redecker, C. (2021). *European framework for the digital competence of educators*. Publications Office.
9. Tapscott, D. (2018). *Grown up digital: How the net generation is changing the world*. McGraw-Hill.

Faidə İsayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0003-1568-5885>

faida.isayeva@mail.ru

Xarici dilin tədrisində motivasiyaya təsir edən amillər

***Açar sözlər:** tələbə, motivasiya, xarici dil, şəxsi xüsusiyyət*

***Keywords:** student, motivation, foreign language, personal characteristic*

Motivasiya öyrənənlərin davranışlarını formalaşdırır və dil öyrənmə bacarıqlarını gücləndirir. Motivasiya tələbələrin dil öyrənməyə olan həvəsini artırmağa kömək edir.

Motivasiya ümumiyyətlə iki növ olaraq müzakirə edilə bilər: daxili motivasiya və xarici motivasiya.

Daxili meyllərə əsasən yaranan və hər hansı bir ətraf mühit təşviqi, nəzarəti olmadan fərdi davranışa sövq edən motivasiya növünə daxili motivasiya deyilir. Bu motivasiyaya sahib olan fərdlər tədris prosesinə əyləncə, uğur, maraq, həyəcan, zövq və xoşbəxtlik gətirən şəxslər hesab olunur.

Daxili motivasiya şagirdlərdə dil öyrənməyə həvəs, maraq və ya ümumilikdə şəxsi inkişaf istəyi kimi daxili qüvvədən gələn öyrənmə arzusu yaradan motivasiyadır. Daxili motivasiya xarici mükafatlar və ya təzyiqlər üçün deyil, onun tələbələrə verdiyi xas məmnunluq deməkdir. Bunu tələbənin daxili həvəsi, marağı və özü üçün nəyisə araşdırmaq, öyrənmək və ya yerinə yetirmək istəyi ilə xarakterizə edə bilərik (Pourhosen, 2012, p. 178).

Daxili motivasiya, şəxsin öz daxili dəyərlərindən və düşüncələrindən meydana gələn motivasiya tərzidir. Bu

motivasiya növü insana zövq almağa və maraq göstərdiyi fəaliyyətlərə fokuslanmağa imkan verir, beləliklə, ona daha yüksək nailiyyət və uğur qazandırır. Daxili motivasiyanın yaradıcılıq, davamlılıq və məmnunluq kimi bir çox müsbət nəticələrə sahib olması ilə yanaşı, həmçinin uzunmüddətli məqsəllərə çatmaqda da vacib rolu var. Daxili motivasiya tələbənin, şagirdin xarici amillərdən asılı olmadan fəaliyyətinə davam etməsinə və davamlı olaraq inkişafına imkan verir. Bu, onların şəxsi uğurlarına və xoşbəxtliyinə vacib dərəcədə töhfə verir (Harmer, 1998, p. 448).

Şəxsi xüsusiyyətlər hər bir tələbənin, şagirdin daxili motivasiyasına təsir edən mühüm faktorlardan biri hesab olunur. Şəxsi xüsusiyyətlər şagirdin inanclarını və motivasiyasını formalaşdırır. Məsələn, özünə güvəni olan və iddialı bir tələbənin motivasiyası daha yüksək səviyyədə ola bilər. Digər tərəfdən, nisbətən daha utancaq, özünə qapalı şəxslərin motivasiyası daha çox onların xarakterləri və şəxsi məmnuniyyətlərinə əsaslanı bilər. Şəxsi xüsusiyyətlər daxili motivasiyanın hər bir fərqli fərddə təsirini müəyyən etmək üçün nəzərə alınmalı əhəmiyyətli amildir. Fərdin yaşı, təcrübəsi, mədəni səviyyəsi və şəxsi xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan motivasiya hər bir şagird üçün fərqli ola bilər (Jere, 2004, pp. 103–118).

Xarici dil öyrənərkən motivasiyamıza təsir edən daxili amillərlə yanaşı xarici amillər də mövcuddur. Öyrənmə prosesində xüsusilə uşaqların qavrama tərzləri müxtəlif olur. Bəli, bəzi uşaqların dil götürmə qabiliyyətləri doğuşdan olduğuna görə onlar dili digər uşaqlara nisbətən daha tez mənimsəyə bilirlər. Lakin bu, o mənaya gəlmir ki, dil öyrənmək qabiliyyəti yalnız məhdud sayda olan şəxslərin malik olduğu xüsusiyyət hesab olunur. Məsələn, tələbələr hədəf dili öyrənməyə başlayanda bəzən dil haqqında məlumatları digər tələbələrə nisbətən daha tez mənimsəyirlər. Tələbələrin, şagirdlərin

dili necə sürətlə öyrənməsinə təsir göstərən bir çox daxili və xarici amillərin olduğu həqiqətən aşkar edilmişdir.

Xarici dil öyrənmək üçün şəxsi məqsədlər, ünsiyyət, həvəs və maraq kimi daxili amillər mühüm rol oynasa da, xarici amillər də əksər vaxtlarda dil öyrənənlər üçün mövcud olan təlim-tədris mühitini və imkanlarını formalaşdırır. Tələbələr xarici dil öyrənərkən təkcə valideyn dəstəyi deyil, həm də həmyaşıdları tərəfindən verilən dəstək də onlar üçün bir o qədər mühüm rol oynayır. Həmyaşid tələbələrin bir-biriləri üzərində göstərdikləri təsir onlara daha çox motivasiya qazandıra və ya əksinə olaraq onları tamamilə motivasiyadan sala bilər. Tələbələr dil öyrənmənin vacibliyini dərk etsələr, onların motivasiyalı qalma ehtimalı daha yüksək səviyyədə olar. Əksinə, həmyaşıdları xarici dilin əhəmiyyətini rədd etsələr, öyrənən digər tələbələr hədəf dil üçün həvəslərini, maraqlarını itirə bilərlər və ya öyrənmə prosesini yarıda dayandıra bilərlər. Bununla biz daha dəqiqliklə, aydın şəkildə dərk edə bilərik ki, ictimai münasibətlər ikinci hədəf dil öyrənmək üçün motivasiyaya təsir edən xarici amillərdən biri hesab edilir. Çoxdilliliyin dəyər verildiyi, yüksək qiymətləndirildiyi cəmiyyətlərdə dil öyrənənlər əlavə dillər öyrənmək üçün daha həvəsli olurlar. Məsələn, qloballaşan şəhərlərdə ingilis dilini və ya geniş yayılmış digər xarici dilləri bilmək çox vaxt daha yaxşı imkanlara aparan əlverişli yol kimi bilinir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, motivasiyaya təsir edən xarici amillər içərisində təlim-tərbiyə mühiti, valideyn dəstəyi, həmyaşıdları tərəfindən verilən dəstək, yeni texnologiyalar, müəllimlər mühüm rol oynayırlar.

Ədəbiyyat

1. Harmer, J. D. (1998). *The practice of English language teaching*. Longman, 448.
2. Jere, E. B. (2004). *Motivating students to learn*, 418
3. Pourhosein, G. A. (2012). *Study on the role of motivation in foreign language learning and teaching*. Modern Education and Computer Science Press, 178.

Müşfiq Çobanov
Azərbaycan Texniki Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

“Koroğlu” eposunun tədqiqində akademik N.Y.Marin rolu

Açar sözlər: *Azərbaycan dastanları, Koroğlu, Tiflis, dastan, N.Y.Marr, tədqiq, təbliğ*

Keywords: *Azerbaijani epics, Koroghlu, Tbilisi, epic, N.Y.Marr, research, propaganda*

Məşhur Azərbaycan xalq və qəhrəmanlıq dastanlarından olan *Koroğlu* eposunun yaranma tarixi olduqca qədim, əhatə etdiyi coğrafi ərazi olduqca böyük, nəşr və tərcümə tarixi zəngin və önəmli olduğu kimi, onun tədqiqat və təbliğat sahəsi də geniş və əhatəlidir. Eposun Qafqaz-Anadolu versiyası əvvəlcə Azərbaycanda yaranmış, sonra qardaş və qonşu xalqlar arasında məşhur olmuş, o cümlədən, türk, türkmən, gürcü və b. xalqların hafizələrində özünə əbədiyyət qazanaraq, oradan da Anadoluya, Türkünstanə, Turan ellərinə, Asiyaya, Avropaya və bütün dünyaya yayılmışdır.

Koroğlu haqqında ilk mətbu yazı Gürcüstanda – Tiflisdə çap olunmuşdur. 1828-ci ildən Qafqazda nəşr olunmağa başlamış ilk rus mətbuatı olan “Тифли́сские ве́домости” qəzetinin 1830-cu il 23 avqust tarixli 68-ci sayında çap olunmuş naməlum müəllifin *Koroğlu* haqqında məlumat səciyyəli rəvayət-hekayətdə ilk dəfə olaraq Koroğlu qalasından və dastanın bir qolundan bəhs edilmişdir. Daha sonra da dastandan kiçik parçalar, hekayət-rəvayət səciyyəli olmaqla əsasən məlumat

xarakterli yazılar həmin qəzetdə və 1832–1833-cü illərdə həmin qəzetin tərcüməsi və əlavəsi kimi nəşr olunmuş “Tiflis əxbarı”nın səhifələrində də çap olunmuşdur. “Tiflis əxbarı”ndan bir neçə il sonra *Koroğlu* dastanı haqqında məlumatlar Avropada yayılmışdır. Həmin illərdə Qafqaza, əsasən də Azərbaycana səyahət etmiş görkəmli tarixçi, səyyah, yazıçı və etnoqraflar müxtəlif qəzetlərdə və nəşr etdirdikləri kitablarda *Koroğlu* eposu haqqında müxtəlif həcmli məlumatlar dərc etmiş, Qafqazda olduqları zaman qeydə aldıkları rəvayətlərdən parçaları oxucuların ixtiyarına vermişlər. Həmin rəvayətlərdən biri 1839-cu ildə fransız səyyahı Frederix Duboys de Montperuxun (1798–1850) fransız dilində yazdığı *Səyahətnə-mədə* verilmişdir. Bununla da, *Koroğlu* dastanının Avropada nəşri və öyrənilməsi tarixi başlamışdır. F.Duboysun məlumatından bir il sonra, 1840-cı ildə milliyyətə polyak-fransız olan rus etnoqrafı İ.Şopen (1798–1870) Peterburqda rus dilində “*Koroğlu haqqında əfsanə*” adlı bir məqalə-rəvayət nəşr etdirmiş, 18 il sonra isə XIX əsrin I yarısında Qafqaza səyahət etmiş alman (Prussiya) səyyahı, etnoqraf və yazıçısı B.A.Haksthauzen (1792–1866) F.Duboysun qələmə aldığı rəvayəti, bir az fərqlə, lakin daha geniş formada yazıya almışdır. Epos haqqında nəşr edilən digər zəngin mənbə isə məşhur polyak əsilli şərqsünas, şair, mütərcim və diplomat Aleksandr Xodzkoys (1804–1891) məxsusdur. O, Azərbaycan aşığılarından topladığı, xüsusilə də Aşıq Sadığın ifasından yazıya aldığı *Koroğlu* dastanının 13 məclisini özüylə Avropaya aparmış, tərcümə etmiş və İ.Şopendən iki il sonra, 1842-ci ildə Londonda ingilis dilində nəşr etdirmişdir. Həmin kitab 1971-ci ildə Nyu-Yorkda yenidən nəşr olunmuşdur. A.L.Xodzkonun London nəşri O. Volf tərəfindən tam şəkildə alman dilinə tərcümə olunaraq 1843-cü ildə Berlində, J.Sand və A.Berje tərəfindən fransız dilinə

tərcümə olunaraq 1853-cü ildə Parisdə çap olunaraq oxuculara çatdırılmışdır.

XIX əsrdə Güney Qafqazın istər inzibati, istərsə də mədəniyyət baxımından əsas mərkəzlərindən biri sayılan Tiflisin rusdilli mətbuat orqanlarında, o cümlədən “Kavkaz” qəzetində (1846–1918) və “SMOMPK” adlı məcmuədə Koroğlu haqqında geniş məlumatlar dərc olunmuşdur. *Koroğlunun* A.Xodzko nəşrinin (1842) ruscaya tərcüməsi və həmin tərcümənin “Kavkaz” qəzetindəki nəşri isə S.S.Pennin adı ilə bağlıdır. O, A. Xodzkonun nəşrini rus dilinə tərcümə edərək, onu əvvəlcə Tiflisdə “Kavkaz” qəzetinin bir neçə nömrəsində dərc etdirmiş, sonra isə ayrıca kitab şəklində çap etdirərək oxucuların ixtiyarına vermiş, bununla da, eposun rusdilli oxucular arasında böyük auditoriya və geniş şöhrət qazanmasına zəmin yaratmış, əvvəlki illərdəki zəif və təhrif olunmuş variantları unutturmuş və beləliklə də, dastanın bir sıra qol, epizod və nəğmələri müxtəlif peşə sahibləri – müəllim, tələbə, etnoqraf, şərqşünas və b. tərəfindən toplanaraq ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində dərc olunmuş, bir müddət sonra dastanın güney variantı müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən sərbəst şəkildə rus, gürcü və s. dillərə çevrilərək bir neçə dəfə kitab şəklində çap edilmişdir.

Koroğlu eposu ilə maraqlanan, onu yazıya alan və elmi tədqiqata cəlb edən müəlliflərdən biri də görkəmli gürcü, rus və sovet şərqşünası, qafqazşünası, filoloq-türkoloq, tarixçi-etnoqraf və arxeoloq, Rusiya İmperator EA-nın akademiki (1912), sonra SSRİ EA-nın akademiki və vitse-prezidenti, 1917-ci il inqilabından sonra “yeni dil doktrinasının”, yəni “Yafəs (Yafət) nəzəriyyəsinin” yaradıcısı kimi geniş şöhrət qazanmış Nikolay Yakovleviç Marr (rus: Николай Яковлевич Марр; gürcü: ნიკოლოზ იაკობის ძე მარო; 25 dekabr 1864 (6 yanvar 1865, Kutaisi) – 20 dekabr 1934, Leningrad) olmuşdur. O, 1904-cü ildə qədim Mesxeti diyarında olarkən, Karsdan Ərdahana

gəldikdə, Sarıqamış yaxınlığında yerləşən Hamamlı kəndindəki kilsədə gürcü yazılarının olduğunu eşitmiş, həmin yazıların sorağıyla iyulun 19-da səyahətə başlamış, düz avqustun 24-dək Şavşet və Klarcet kəndlərində aşıqlardan və el ağsaqqallarından folklor, tarix və etnoqrafiya məlumatları toplamış, həmin materiallar əsasında özünün *Дневник Поездки в Шавшетию и Кларджетию* – *Şavşeti və Klarceti Gezi Günlükleri* – “Şavşet və Klarcetə səyahət gündəliyi” əsərini yazmışdır. Həmin əsərdə yer almış şeir, mahnı, hekayə və dastan nümunələri arasında iyulun 30-da 60 yaşlı “Aşıq Ali-çauş Mosidze”nin söyləməsindən qələmə aldığı 10-cu hekayə “Рассказъ (екia – hekayə) Корогли” (“ქოროღლის ექია” – “Koroğlu hekayəsi”) adlanır. Bu rəvayətin əsası yurd hissəsinin, yəni nəsr hissəsinin gürcü dilində, nəzm hissəsinin, yəni şeirlərinin isə Azərbaycan türkcəsində, lakin gürcü və kiril əlifbalarında verilməsi belə bir qənaət doğurmuşdur ki, Cənubi Qafqazın digər qonşu xalqlarındakı kimi, Gürcüstandakı və qədim Mesxeti bölgəsindəki *Koroğlu* dastanı da elə əsasən Azərbaycan saz-söz sənətkarlarının yaradıcılıq məhsulu olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, N.Y.Marın “Erməni və gürcü filologiyasına dair araşdırmalar” seriyasından 1911-ci ildə Peterburqda çap etdirdiyi *Георгуи Мерчул. Житие Григория Хандзтуйского* adlı 7-ci kitabında verilmiş “Gündəlik”in 45-ci səhifəsində (kitabın ümumi 297-ci səhifəsində) aşığın adı, atasının adı və soyadı “Aşıq Ali-çauş Nisib-oqli Mosidze” kimi göstərilmiş, növbəti 46-cı səhifəyə əlavə verilmiş 18 N-li foto-şəklinin altında (kitabın ümumi 299-cu səhifəsində) isə “Aşıq Ali-çauş Misir-oqli Mosidze” yazılmışdır. Görünür, kitabda texniki səhvə yol verilmişdir.

N.Y.Marın *Дневник Поездки в Шавшетию и Кларджетию* (*Şavşeti və Klarceti Gezi Günlükleri* – “Şavşet və Klarcetə səyahət gündəliyi”) kitabı ilk nəşrindən 101 il sonra – 2012-ci ildə tarix elmləri namizədi Revaz Diasamidze tərəfindən

rus dilindən gürcü dilinə tərcümə olaraq Batumidə „შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები“ (*Şavşeti ve Klarceti Gezi Günlükleri* – “Şavşet və Klarcetə səyahət gündəliyi”) adı altında 2012-ci və 2015-ci illərdə çap olunmuşdur. Kitabın baş redaktoru, əlavə edilmiş araşdırma və qeydlərin müəllifi professor Mamia Paghavadı; cild redaktoru professor Malxaz Çoxaradze, rəyçilər professor Murman Qorqoşadze və dosent-professor Maia Baramidzedir.

Göründüyü kimi, A.L.Xodzko Azərbaycandan topladığı *Koroğlu* eposunu özü ilə Avropaya aparıb Londonda nəşr etdirərək bütün dünyaya yaymış, S.S.Penn həmin nəşri tərcümə edərək yenidən Qafqaza qaytarmış, N.Y.Marr isə Peterburq Universitetində akademik müstəvidə elmi tədqiqata cəlb etməklə dünya alimlərinin, xüsusilə də, türkoloqların və folklorşünasların diqqətini və marağını yenidən *Koroğlu* eposuna yönəlmişdir. Beləliklə də, *Koroğlu* eposunu təhlil və tədqiq edən minlərlə elmi məqalələr yazılmış, yüzlərlə monoqrafiyalar nəşr edilmiş, yüzlərlə ədəbi-bədii əsərlər həsr olunmuş, yüzlərlə tədqiqat işləri aparılmış və yüzillərlə aparılan “Koroğlu” axtarışı genişləndikcə, *Koroğlu* tədqiqatı dərinləşdikcə, yeni-yeni elmi nailiyyətlər əldə edildikcə, koroğluluşünaslıq da, folklorşünaslıq da, elə ədəbiyyatşünaslıq da daima inkişaf etmiş və daha da zənginləşmişdir. Elə məhz buna görə də, Koroğlumuz bu gün də yaşayır, sabah da yaşayacaq!..

Sudaba Rajabova

Azerbaijan University of Languages

PhD in Philology

<https://orcid.org/0009-0005-2132-0999>

recebova.70@mail.ru

Effective Methods and Challenges in Teaching a Foreign Language

Keywords: *rapidly, globalizing, contemporary, competence, authentic*

Açar sözlər: *sürətli, qloballaşan, müasir, bacarıqlı, orijinal*

In a rapidly globalizing world, the ability to communicate in a foreign language has become a fundamental component of education, professional development, and intercultural understanding. As international mobility increases, schools and universities face growing pressure to develop effective language teaching methods that meet the needs of diverse learners. According to Richards and Rodgers, contemporary language teaching incorporates not only grammatical knowledge but also communicative competence, cultural awareness, and learner motivation (Richards & Rodgers, 2014). However, despite significant methodological progress over recent decades, many challenges—such as learner anxiety, limited exposure, and insufficient resources—continue to hinder successful language acquisition.

The aim of this thesis is to examine the most effective methods used in teaching a foreign language and to identify the major obstacles that teachers and students commonly encounter. By analyzing modern methodological approaches and discussing practical solutions, this study seeks to provide

guidance for improving language teaching practices in educational institutions.

One of the most widely used approaches in modern language education is Communicative Language Teaching. CLT places communication at the center of the learning process and encourages learners to engage in meaningful interaction. Littlewood notes that CLT helps students develop fluency by focusing on authentic communication rather than mechanical repetition. Activities such as role-plays, group discussions, debates, and problem-solving tasks allow learners to practice real-life language functions. As a result, students gain confidence and become more active participants in the classroom (Littlewood, 2018).

Task-Based Language Teaching represents another influential method that emphasizes learning through meaningful tasks. Unlike traditional approaches that concentrate on grammatical structures, TBLT encourages students to use the target language as a tool for completing specific tasks. Ellis explains that tasks such as planning a trip, gathering information, or conducting interviews create opportunities for students to negotiate meaning and develop communicative competence (Ellis, 2017). TBLT supports learner autonomy, improves critical thinking skills, and provides natural exposure to language.

With the rapid development of digital technologies, technology-enhanced learning has become an essential component of language instruction. Online platforms, mobile applications, interactive videos, and virtual classrooms offer learners continuous opportunities for practice. According to Hubbard and Romeo, technology can significantly increase exposure to authentic language input and make learning more engaging. Digital tools also allow learners to study

independently and at their own pace, which is especially beneficial for students with different learning styles (Hubbard & Romeo, 2020).

The Lexical Approach, introduced by Lewis, highlights the importance of teaching vocabulary chunks rather than individual words. This method helps learners produce more natural and fluent speech by recognizing common collocations and expressions (Lewis, 1993). Similarly, the Natural Approach emphasizes immersion and communication over explicit grammar instruction. Larsen-Freeman and Anderson argue that such methods help students acquire language in a more intuitive and meaningful way (Larsen-Freeman & Anderson, 2017).

One of the major challenges in language learning is limited access to authentic language environments. Many students in non-English-speaking countries rarely interact with native speakers or real-life language materials. Harmer states that insufficient exposure reduces the development of listening comprehension and speaking fluency, making it difficult for learners to apply their knowledge outside the classroom (Harmer, 2015).

In many schools, teachers still rely heavily on grammar-translation methods. Although these approaches are useful for developing reading and writing skills, they fail to promote communicative competence. As a result, students may have strong grammatical knowledge but lack the ability to communicate fluently in real situations (Richards & Rodgers, 2014).

Large groups make it difficult for teachers to provide individualized support and conduct interactive activities. Brown highlights that overcrowded classrooms reduce opportunities for speaking practice and limit teacher feedback. Additionally, some institutions lack access to modern technological tools,

which restricts the implementation of innovative teaching methods (Brown, 2007).

To overcome these challenges, teachers should integrate more communicative and task-based activities that encourage active participation. Using authentic materials—such as podcasts, videos, news articles, and real-life conversations—can significantly increase students' exposure to the target language. Technology should also be incorporated into daily teaching to provide additional practice outside the classroom. Furthermore, creating a supportive and low-anxiety environment can help students overcome psychological barriers and develop confidence. Finally, investing in teacher training programs is essential for ensuring that educators are familiar with modern methodologies and digital tools.

Teaching a foreign language is a complex process that requires not only appropriate methods but also an understanding of learners' needs and challenges. Modern approaches such as CLT, TBLT, and technology-enhanced learning have proven effective in promoting communication, motivation, and real-world language use. However, obstacles such as limited exposure, learner anxiety, traditional teaching practices, and insufficient resources continue to affect classroom outcomes. By adopting innovative strategies and integrating authentic materials and digital tools, educators can create a more effective and engaging language-learning environment. Ultimately, successful language teaching depends on the combination of well-selected methodologies, supportive classroom conditions, and continuous professional development.

References

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson.
2. Ellis, R. (2017). *Task-Based Language Teaching: Concepts, Classroom Practice, and Issues*. Cambridge University Press.
3. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson.
4. Hubbard, P., & Romeo, K. (2020). *CALL Research Perspective3s*. Routledge.
5. Krashen, S. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.
6. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2017). *Techniques and Principles in Language Teaching* (4th ed.). Oxford University Press.
7. Lewis, M. (1993). *The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward*. Language Teaching Publications.
8. Littlewood, W. (2018). *Communicative Language Teaching: An Introduction*. Cambridge University Press.
9. Richards, J. C., & Rodgers, T. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press

Aysel Nağıyeva

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0006-5276-1620>

aysel.nagiyeva@mail.ru

Uşaqların sosial şəbəkələrdə cinsi istismara məruz qalma riskləri və qorunma üsulları

Açar sözlər: *azyaşlılar, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, cinsi istismar, uşaq hüquqları, maariflənmə*

Keywords: *minors, juveniles, sexual abuse, children's rights, education*

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı uşaqlar və gənc nəsil üçün yeni üfüqlər açır. Buna görə də, uşaqları, təəssüf ki, internetdə mövcud olan aqressiv informasiya təhdidlərindən qorumağın vacib olduğunu unutmamalıyıq. İnsanlara özlərini və ailələrini qoruya bilmələri üçün yeni müasir texnologiyalardan necə istifadə etməyi öyrətmək vacib məsələlərdən biridir. Uşaqlar informasiya texnologiyalarından istifadədə biz böyük-
lərdən daha çox irəlidedirlər. Və böyük-
lər çox vaxt uşaqların internetdən istifadə edərkən üzləşə biləcəyi risklərdən xəbərsiz olurlar, həmişə onlara texnologiyadan istifadə etməyə kömək edə bilmirlər və uşaqlarının təhlükəsizliyini necə təmin edəcəklərindən əmin deyillər (Azərbaycan Respublikası, 2020).

Bu gün global səviyyədə uşaqların onlayn təhlükəsizliyi məsələsinin ailə və bələdiyyədən tutmuş regional və beynəlxalq səviyyələrə qədər bütün səviyyələrdə əlaqələndirilmiş həll tələb etdiyi barədə güclü bir anlayış mövcuddur. Bu məsələnin həlli yalnız hüquqi qaydalardan deyil, həm də adət-ənənə və əxlaq normalarından, eləcə də texniki və texnoloji imkanlardan

istifadə edərək sistemli bir yanaşma tələb edir. Bu problemin həlli üçün yeni və ən təsirli mexanizm fərdlər – valideynlər və uşaqlar arasında informasiya mədəniyyətinin, eləcə də jurnalistlərin və müəllimlərin peşəkar informasiya mədəniyyətinin inkişafı ola bilər və olmalıdır.

Uşağın cinsi azadlığını və cinsi bütövlüyünü pozan cinayətlər yüksək səviyyədə gizlilik ilə xarakterizə olunur: cinayətlərin yalnız 10%-i polisə bildirilir, daha az cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və daha az sayda uşaq cinsi istismarı və rəqəmsal uşaq pornoqrafiyasına görə məsuliyyətə cəlb olunur.

Bu, cinsi istismar qurbanları arasında aparılan anonim sorğunun nəticələri ilə təsdiqlənir. Sorğuda təcavüzə (21,5%), cinsi təcavüzə (21,5%), cinsi zorakılığa (17,5%) və istismara (14%) məruz qalan uşaqlarla yanaşı, bütün respondentlərin onlayn cinsi təcavüzün qurbanı olduqları bildirilib (Ryzhov, 2011).

Onlayn ünsiyyət uşaqla real həyatda qarşılaşmaq üçün planlaşdırılan cinayət üçün hazırlıq mərhələsi ola bilər. Buna görə də, onlayn görüşən uşaqların əvvəllər tanımadıqları insanlarla nə qədər şəxsən görüşdüklerini sorğu vasitəsilə müəyyən etmək vacibdir. Uşaqların təxminən 40%-i internetdə tanış olduqları insanlarla şəxsən görüşdüklerini etiraf ediblər. Oğlanların onlayn tanışları ilə görüşlərə qızlara nisbətən bir qədər daha çox qatıldıkları ehtimal olunur (qızlar üçün 42,2%, oğlanlar üçün isə 34,4%). Onlayn “dostlar”la şəxsən görüşlərin tezliyi də yaşla artır. 12–13 yaşlı hər dörd uşağdan biri bu cür görüşlərdə iştirak edirdi və daha böyük uşaqlar arasında bu rəqəm iki uşağdan birinə (müvafiq olaraq 24,2% və 50%) çatır (Kolbasin, 2011).

Rəqəmsal mühitdə uşaqlara qarşı cinsi istismarın qarşısının alınması cinayətkarlar və onların potensial qurbanları arasında müasir qoruyucu mexanizmlərin yaradılmasını, eləcə də poten-

sial qurban olan uşaqlar arasında aktiv profilaktik və maarifləndirmə işinin aparılmasını tələb edir.

Əgər uşaq cinsi istismarın qurbanı olubsa, əvvəlcə bu barədə hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat vermək və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən qurumdan təcili psixoloji dəstək mütəxəssislərini cəlb etmək vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Kolbasin, V. V. (2021). Tendentsii razvitiya seksualnogo nasiliya v otnoshenii nesovershennoletnikh v usloviyakh pandemii. *Vestnik Kazanskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii*, 12(4), 511–518.
2. Ryzhov, V. B. (2021). Vzaimodeistvie gosudarstv-uchastnikov Evropeiskogo soiuza v borbe s seksualnoy ekspluatatsiei detei i detskoi pornografiyey. *Mezhdunarodnoe pravo i mezhdunarodnye organizatsii (International Law and International Organizations)*, (2), 77–79.
3. Azərbaycan Respublikası. (2020). *Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*.
<https://e-qanun.az/framework/40764>

Samir Mammadov

Odlar Yurdu University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0000-5072-8073>

samir.mamedov2001@mail.ru

Integration and Innovation Strategies of Alternative Energy Sources Within the Framework of Public–Private Partnership

Keywords: *alternative energy, public–private partnership, innovation strategies, renewable energy development, energy security, Azerbaijan*

Açar sözlər: *alternativ enerji, dövlət–özəl tərəfdaşlığı, innovasiya strategiyaları, bərpa olunan enerji inkişafı, enerji təhlükəsizliyi, Azərbaycan*

The transition to sustainable energy is a critical priority for Azerbaijan as the country seeks to diversify its energy mix and reduce reliance on fossil fuels. Alternative energy sources, including wind, solar, and bioenergy, offer significant potential for economic growth, environmental protection, and energy security. Implementing these projects through Public–Private Partnerships (PPP) allows the government to leverage private sector expertise and investment while sharing risks and responsibilities. Innovation strategies, such as advanced technologies, smart grids, and performance-based incentives, are essential to maximize efficiency and attract investors. This study explores how PPP-driven innovation can accelerate Azerbaijan’s renewable energy development and support its long-term green transformation.

Azerbaijan's energy sector will undergo rapid transformation in the coming years, with the development of alternative energy sources becoming a strategic priority. The country will continue to have particularly high potential for solar and wind energy: the annual average solar irradiation will remain between 1500–1700 kWh/m², while the average wind speed in certain regions will reach 6–7 m/s. The biomass potential from agricultural residues and other organic sources will amount to approximately 0.5–0.7 million tons of oil equivalent, contributing significantly to the national energy balance.

The implementation of alternative energy projects will increasingly rely on the Public–Private Partnership (PPP) model as a platform for innovative approaches. Within this framework, the government will provide regulatory support, tax incentives, and facilitating mechanisms, while the private sector will supply investment capital and technological expertise. Innovative technologies, including smart grids, energy storage systems, and digital monitoring platforms, will optimize energy production and enhance resource efficiency. Through smart grids, the balance between supply and demand will be maintained, transmission losses will be reduced from 10–12% to 5–6%, and energy consumption by end-users will be monitored in real time.

The application of innovation strategies within the PPP model will also enhance economic efficiency, create new employment opportunities, and support the transition to a green economy. Between 2025 and 2030, PPP projects in the alternative energy sector are projected to generate over 5,000 new jobs, with an estimated economic added value of \$400–500 million.

The combination of PPP frameworks and innovation strategies will not only transform energy production but also

promote economic growth, environmental sustainability, and social welfare. The collaborative model between the public and private sectors will maximize Azerbaijan's alternative energy potential and facilitate a long-term green transformation.

By adopting these forward-looking, innovative approaches, Azerbaijan will create an enabling environment for technology-driven renewable energy projects, stimulate private sector participation, and achieve measurable improvements in energy efficiency, security, and green growth. This comprehensive strategy will ensure that the country meets its ambitious renewable energy targets and establishes a resilient, future-oriented energy sector capable of supporting sustainable development for decades to come.

Azerbaijan will increasingly harness alternative energy sources to build a sustainable, secure, and efficient energy sector. By 2030, renewable energy is expected to account for approximately 30% of total electricity production, driven by solar, wind, and biomass projects. The Public-Private Partnership (PPP) model will play a central role, combining government regulatory support with private sector investment to reduce risks and accelerate project implementation. Innovative technologies, such as smart grids, energy storage systems, and digital monitoring platforms, will optimize production, decrease transmission losses, and enable real-time energy management.

PPP projects will create thousands of new jobs and generate substantial economic added value, while the integration of biomass and local community engagement will enhance flexibility and sustainability. Ultimately, the combination of PPP frameworks and innovation strategies will transform Azerbaijan's energy sector, strengthen energy security, support green growth, and position the country as a regional leader in renewable energy development.

Nərmin Rzayeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
doktorant

<https://orcid.org/0009-0001-5826-3829>

rzayeva.nk@gmail.com

Azadə Rüstəmovanın tədqiqatlarında Fələki Şirvani irsinin təhlili

Açar sözləri: *XII əsr ədəbiyyatı, Azadə Rüstəmov, Fələki Şirvani, qəsidə poetikası, klassik irs*

Keywords: *12th-century literature, Azada Rustamova, Falaki Shirvani, qasida poetics, classical literary heritage*

Milli ədəbi-bədii düşüncənin ayrı-ayrı inkişaf mərhələləri, bu mərhələləri təmsil edən ədəbi şəxsiyyətlərin həyatı, yetişdiyi ədəbi-mədəni mühit, yaradıcılıq irsi ətrafında aparılan elmi axtarışların sistemli və ardıcıl xarakter alması, elmi konsepsiya halında işlənilib hazırlanması ədəbiyyat tarixçiliyinin üzərinə düşən mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələrdən biridir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Azadə Rüstəmovanın ədəbiyyat tarixi ilə bağlı araşdırmalarında ədəbi şəxsiyyətlərin həyatı, mühiti, yetişdiyi ictimai-tarixi şərait onların yaradıcılıq irsi ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan Rüstəmovanın əsərləri klassik ədəbiyyatın həm estetik, həm də ictimai-fəlsəfi qatlarını paralel şəkildə açmaq baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Alimin Nizami Gəncəviyə qədərki ərəfədə yaşayıb-yaradan sənətkarlardan biri olan Fələki Şirvanin həyatı və yaradıcılığı haqqında qələmə aldığı məqalələrdə və mini-monoqrafiya hesab oluna biləcək kitabda dövrün, ictimai-tarixi şəraitin, ədəbi həyatın mənzərəsi barədə geniş təsəvvür yaradılır, mövcud boşluqları dolduran, həm də onun ədəbi-bədii irsini daha aydın

şəkildə müəyyənləşdirən elmi-nəticələr irəli sürülür. XII əsr Azərbaycan şeirinin aparıcı simalarından biri olan Fələki Şirvaninin həyat və yaradıcılığından bəhs edən məqalədə Azadə Rüstəmovə şairin ədəbiyyat tarixində tutduğu yeri və mövqeyi belə müəyyənləşdirir: *“XII əsr Azərbaycan şeiri Məhsəti xanım, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi kimi görkəmli nümayəndələri ilə fəxr edir. Bu dövr poeziyasının zəngin səmalarında parlayan bir ulduz da Məhəmməd Fələki Şirvanidir. Fələki Şirvani orijinal yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik olan istedadlı şairdir. Feodal sarayında xidmət etməsinə baxmayaraq, Fələki öz yaradıcılığının ruhu etibarı ilə xalqa bağlı olan, öz yaradıcılığında həyatı, canlı insanın hiss və həyəcanlarını əks etdirən bir sənətkardır. Fələkinin şeirləri dünyəvi hissləri tərənnüm edir. Orada tərənnüm olunan coşğun, fədakar məhəbbət, dərin insanpərvərlik ideyalarından qidalanan məhəbbətdir”* (Rüstəmovə, 1961, s. 67) Şübhə yoxdur ki, bu fikirlər Fələki Şirvaninin yetişdiyi dövr və ədəbi mühit haqqında konkret mənbələrə istinadən irəli sürülür. Biz bir çox ədəbiyyat tarixçilərinə müyəssər olmayan klassik poetik mətnlərlə və onun təfsir və şərhini verən mənbələrlə işləmək bacarığını burada xüsusi olaraq nəzərə çatdırmaq istərdik. Bu, artıq Azadə Rüstəmovanın klassik irsin tədqiqində xüsusi bir sahə olan mətnşünaslıq fəaliyyəti barədə də bəhs etməyə kifayət qədər əsas verir. Fars dili və filologiyası üzrə ixtisaslaşan müəllifin bu xüsusda irəli sürdüyü qənaətlər professional bir baxış və yanaşmanı əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Məhəmməd Fələki Şirvaninin anadan olduğu yer, nisbə haqqında məlumat verərkən tədqiqatçı-alim “əlimizdə olan mənbələr” ifadəsini elə-belə təsadüfi olaraq işlətmir, farsdilli mənbənin orijinalından çıxış edərək mülahizələrini irəli sürür: *“Əlimizdə olan mənbələr Fələkinin Şamaxıda anadan olduğunu göstərir. Orta əsr tarixçisi Həmdülla Mustofə şairi “Fələki*

Şirvani” adlandırır. “*Tarixe rozidə*”nin ardınca “*Təzkirətüş-şüara*”, “*Atəşgədə*”, “*Məcməül-füsəha*” müəllifləri və başqa təzkirə sahibləri də bu fikri təsdiq edirlər. Fələkinin Şirvandan olması mülahizəsini şairin öz divanında olan bir beyt daha da möhkəmləndirir. Qəsidələrinin birində şair Şirvana işarə edərək orada anadan olduğunu belə söyləyir:

Əslim bu ölkədəndir, lakin

Bu ölkədə heç bir dostum yoxdur (Rüstəмова, 1961, s. 67.

“Fələki şeirinin bədii xüsusiyyətləri” adlı məqalədə Azadə Rüstəмова şairin yaradıcılığının sənətkarlıq sirlərini açmağı qarşıya bir məqsəd kimi qoyur, Şərq poetik ənənələrindən yaradıcı şəkildə faydalanan şairin orijinal bir yaradıcılıq nümunəsi hesab edilən əsərlərini məharətlə incələnməsinə nail olur.

Tədqiqatçı Fələki Şirvani yaradıcılığını bir qədər əvvəl adı çəkilən Hadi Həsənin redaktorluğu ilə nəşr olunan divanı əsasında təhlil etməyə təşəbbüs göstərir, divanın təsviri ilə bağlı belə bir kiçik məlumatı nəzərə çatdırır: “*Əlimizdə Fələkinin 1929-cu ildə Londonda nəşr edilmiş, cəmi 1197 beytdən ibarət bir divanı mövcuddur. Fələkinin bu divanını təşkil edən əsərləri əsasən qəsidələrdən ibarətdir. Lakin burada şairin qəzəlləri, tərkib-bəndləri, habelə qitə və rübailərindən də nümunələr vardır*” (Rüstəмова, 1967, s. 81).

Müəllif Fələki şeirinin səciyyəvi məziyyətlərindən bəhs edərkən onun ənənəvi şeir şəkillərində orijinal fikir çəlgəngləri ilə süslənmiş nümunələr yaratmaq qabiliyyətini xüsusilə təqdir edir və belə bir cəhdin gerçəkləşməsinə təmin edən vasitələr üzərində geniş təsəvvür yaratmağa nail olur: “*Fələki şeiri, hər şeydən əvvəl, öz yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə nəzəri cəlb edir. Şairin bədii təfəkkür dairəsi geniş və zəngindir. Şərq klassik*

poeziyasının bir çox şəkli xüsusiyyətləri Fələki yaradıcılığında özünəməxsus bir şəkildə, yeni bir tərəvət kəsb edərək işlənir. Fələki divanının demək olar ki, hər bir beyti yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmışdır” (Rüstəmov, 1967, s. 81).

Saf və ülvî məhəbbətin tərənnümü, həsrət və vüsəl dəmi Fələki Şirvaninin poeziyasının əsas tərənnüm obyektidir. Məqalədə aşiqin və məşuqun keçirdiyi duyğusal anların poetik ifadəsində nəzərə çarpan yeniliklər də kifayət qədər geniş təhlil olunur. Belə ki: *“Fələkinin təsvirində məşuqənin nə bənizi, nə də boyu təriflənmir. Şair heç onların adını belə çəkmir. Onların haqqında təsəvvürü “mah” və “sərv” anlayışları yaradır. Şair məşuqənin üzünün təsvirini vermək üçün aydınlıq, gözəllik rəmzi olan ayın obrazından, boyunun surətini yaratmaq üçün isə ucalıq və zəriflik rəmzi sərvın obrazından istifadə edir. Beytdə “mah” və “sərv” istiarədir. “Mah”ın arxasında məşuqənin üzü, “sərv”in arxasında isə, boyu durur” (Rüstəmov, 1967, s. 83).* Gətirilən bu nümunələr məqalədə Fələki Şirvaninin yaradıcılığına məxsus sənətkarlıq xüsusiyyətləri: fikrin poetik obrazlıqla ifadə imkanları, dilin bədiilik çalarlarından geniş şəkildə yararlanmaq və istifadə manerası haqqında bitkin və hətərəfli təsəvvür yarada bilir. Fələki Şirvaninin həyat və yaradıcılığı, əsərlərinin bədii məziyyətləri və sənətkarlığı, tədqiq və araşdırma tarixi barədə qələmə alınan bu silsilə məqalələr təxminən iyirmi beş il sonradan – 1986-cı ildə nəşr olunan “Fələki Şirvani” adlı kitabda ayrı-ayrı bölmələr kimi verilmişdir. Əlbəttə, kitabın nəşrinin uzun bir müddətdən sonra gerçəkləşməsi bir qədər təəccüb doğursa da, hər halda şairin həyatı və yaradıcılığı haqqında ilk təşəbbüs kimi mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Kitabın başlanğıc hissəsində Azadə Rüstəmov böyük tarixi yaradıcılıq ənənələrinə malik Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılıq irsinin öyrənilməsindəki boşluqları, əsərlərinin nəşri məsələsinə istə-

nilən səviyyədə diqqət və qayğının göstərilməməsini nəzərə çatdırır. Və Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi kimi böyük söz ustalarının müasiri olan Fələki Şirvaninin adını onlarla bir sırada çəkir, poetik istedadını yüksək qiymətləndirərək yazır: *“Azərbaycan ədəbiyyatı miniillik tarixi olan möhtəşəm bir xəzinədir. Klassik poeziyamızda hələ həyatı və yaradıcılığı öyrənilib şərh edilməmiş, əsərləri öz xalqına çatdırılmamış sənətkarlarımız az deyil. Onların bədii irsini, xüsusən bu irsin mütərəqqi cəhətlərini layiqincə, müasir ədəbi-estetik tələblərlə həmahəng yüksək fikri səviyyədə tədqiq və inkişaf etmək hələ də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı qarşısında şəərəfli bir vəzifə kimi durur. Bu gün irsinin öyrənilməsi və nəşri vacib olan söz ustalarından bir də böyük Nizaminin müasiri, XII əsr Azərbaycanının digər görkəmli şairi Əfzəldəddin Xaqaninin dostu və məsləkdaşı Fələki Şirvanidir”* (Rüstəmov, 1980, s. 4).

“Fələki Şirvani” kitabçasının nəşrindən təxminən 25-27 il sonra AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırladığı altıcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin “XI-XII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı” fəslində “Fələki Şirvani” oçerki Azadə Rüstəmovaya həvalə olunmuşdur. Alimin Fələkinin lirikasından bəhs edərkən gəldiyi qənaət mühüm maraq doğurur: *“Fələkinin ictimai lirikası narazılıq, şikayət lirikasıdır. Bu lirikada mübarizlik, gerçəkliyin kəsirlərinə qarşı fəal mövqedən çıxış etmək cəhdləri yoxdur. Şair hətta özünü müdafiədə belə acizdir, nicatı ümiddə görür və təəssüf ki, yalnız ömrünün sonlarına yaxın yanıldığını, ümid ilə məqsədə çatmağın bir xülya, ilğim olduğunu duyur...”* (Rüstəmov, 2007, s. 399).

Alimin Fələki yaradıcılığı barədə qənaətlərini belə ümumiləşdirə bilərik:

- Fələki “Divan”ındakı qəsidə və tərcibəndlərin mədh hissələri XII əsr Azərbaycanına, Şirvanşahlar tarixinə işarələrdir.

- XI-XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatında dünyəvi şeirin inkişaf mərhələlərini izləmək üçün Fələki lirikası maraqlı material verir

- Fələki ictimai lirikası narazılıq, şikayət lirikasıdır. Bu lirikada mübarizlik yoxdur.

Beləliklə, Azadə Rüstəmovanın tədqiqatları Fələki Şirvaninin poetik irsinin həm məzmun, həm də mənəvi-fəlsəfi dərinlik baxımından yenidən dəyərləndirilməsinə şərait yaradır. Bu nəticələr Fələkinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki yerinin daha dolğun şəkildə müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Rüstəmov, A. (1961). Fələki Şirvaninin həyat və yaradıcılığı haqqında. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İctimai elmlər seriyası*, (4), 67.
2. Rüstəmov, A. (1967). Fələki şeirinin bədii xüsusiyyətləri. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İctimai elmlər seriyası*, (7), 81.
3. Rüstəmov, A. (1980). *Fələki Şirvani*. Elm.
4. Rüstəmov, A. (2007). Fələki Şirvani (oçerk). *İçində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi* (6 cildə, II cild). Elm.

Xəyalə Həsimova

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi

Mingəçevir Turizm Kolleci

<https://orcid.org/0009-0002-8441-5109>

hasimovaxeyale6@gmail.com

İngilis dili qloballaşma dövründə: Beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi

Açar sözlər: *ingilis dili, qloballaşma, beynəlxalq kommunikasiya, dil siyasəti, çoxdillilik, mədəniyyətlərarası ünsiyyət*

Keywords: *english language, globalization, international communication, language policy, multilingualism, intercultural communication*

Qloballaşma prosesi müasir dövrdə ölkələr, beynəlxalq təşkilatlar və fərdlər arasında qarşılıqlı asılılıq və intensiv əlaqələrin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu inteqrasiya və əməkdaşlıq mühitində ortaq kommunikasiya vasitəsi kimi dil mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, İngilis dili, dünyada ən geniş yayılmış ikinci dil olaraq, qlobal ünsiyyətin əsas və dominant vasitəsinə çevrilmişdir (Crystal, 2003). İngilis dilinin beynəlxalq səviyyədə geniş tətbiqi yalnız onun lingvistik xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də tarixi, siyasi, iqtisadi və mədəni faktorlarla sıx bağlıdır. Xüsusilə Böyük Britaniya imperiyasının tarixi təsiri və sonrakı dövrdə ABŞ-ın qlobal liderlik rolu bu dilin yayılmasında həlledici olmuşdur. Bu məqalədə, İngilis dilinin qloballaşma kontekstində funksional rolu, beynəlxalq əməkdaşlıqda təmin etdiyi üstünlüklər və eyni zamanda yaratdığı sosial-mədəni təsirlər geniş şəkildə təhlil olunur.

İngilis dilinin qloballaşmadakı yüksəlişi

İngilis dilinin qlobal miqyasda üstünlük qazanması, xüsusilə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ABŞ və Böyük Britaniyanın siyasi, iqtisadi və mədəni gücünün artması ilə birbaşa əlaqələndirilir (Phillipson, 1992). Bu dövlətlərin beynəlxalq arenadakı təsiri İngilis dilini təkcə milli sərhədləri aşan deyil, həm də beynəlxalq kommunikasiya üçün əsas vasitəyə çevirmişdir. Hazırda İngilis dili Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa İttifaqı, Beynəlxalq Aviasiya Təşkilatları, Dünya Bankı kimi nüfuzlu qurumlarda, eləcə də elm, texnologiya və ali təhsil sahələrində aparıcı iş dili kimi istifadə olunur (Seidlhofer, 2005). Eyni zamanda, beynəlxalq elmi nəşrlərin əksəriyyətinin İngilis dilində hazırlanması bu dilin elmi diskursdakı hegemoniyasını daha da gücləndirir. Nəticə etibarilə, İngilis dili təkcə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də bilik və informasiya əldə etmə, paylaşma və idarəetmə sahələrində qlobal standart rolunu oynamaqdadır.

İngilis dili və təhsil

Müasir dövrdə İngilis dili ali təhsilin və akademik tədqiqatların əsas aparıcı dilinə çevrilmişdir. Dünyanın nüfuzlu ali təhsil müəssisələri – məsələn, Oksford, Harvard və ETH Zurich – tədris proqramlarını və elmi fəaliyyətlərini əsasən İngilis dilində həyata keçirirlər. Bu dil, yalnız beynəlxalq tələbələr üçün deyil, həm də qlobal akademik ictimaiyyətin ortaq ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul olunmaqdadır. Beynəlxalq elmi və təhsil proqramları, xüsusilə Horizon Europe, Erasmus+ və Fulbright kimi təşəbbüslər çərçivəsində əməkdaşlıqda da İngilis dili əsas kommunikasiya vasitəsi rolunu oynayır (European Commission, 2020). Bu tendensiya İngilis dilinin təhsildə qloballaşmanı təşviq edən və bilik mübadiləsini asanlaşdıran mühüm vasitə olduğunu göstərir. İngilis dilinin təhsildəki dominant mövqeyi bəzən yerli dillərin və mədəni kontekstin arxa planda qalması ilə

nəticələnmə bilər. Bu, bəzi hallarda təhsil alanların məzmunu tam başa düşməməsinə və öyrənmə keyfiyyətinin zəifləməsinə səbəb olur (Tollefson & Tsui, 2004). Həmçinin, dil bərabərsizliyi sosial bərabərsizliyə də çevrilə bilər – İngilis dilini yaxşı bilən tələbələr daha çox resursa və imkanlara sahib olur, digərləri isə bu imkanlardan kənarda qalır.

İngilis dilinin iqtisadi və texnoloji sahələrdə rolu

İngilis dili müasir iqtisadiyyatın və texnologiyanın aparıcı dillərindən birinə çevrilmişdir. Qlobal ticarət, beynəlxalq biznes kommunikasiyası və texnoloji inkişaf sahələrində İngilis dili əsas vasitə kimi çıxış edir. Proqramlaşdırma dillərinin əksəriyyəti (məsələn, Python, Java, JavaScript) İngilis dilində sintaksisə əsaslanır ki, bu da texnologiya sahəsində fəaliyyət göstərən mütəxəssislər üçün bu dili bilməyi zəruri edir (Graddol, 2006). Həmçinin, Amazon, Alibaba və eBay kimi beynəlxalq elektron ticarət platformalarında məhsul təsvirləri, istifadəçi interfeysləri və müştəri dəstəyi xidmətləri böyük ölçüdə İngilis dilində təqdim olunur. Startap və innovasiya ekosistemində də İngilis dili investorlarla əlaqə, beynəlxalq əməkdaşlıq və qlobal bazara çıxış baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, İngilis dili yalnız texniki biliklərin ötürülməsi üçün deyil, həm də iqtisadi integrasiyanın əsas alətinə çevrilmişdir.

Çoxdillilik və mədəni müxtəliflik kontekstində İngilis dilinin qlobal üstünlüyü

İngilis dilinin beynəlxalq səviyyədə dominant mövqeyi qlobal kommunikasiyanı asanlaşdırsa da, bu proses bərabər şəkildə bütün dillər və mədəniyyətlər üçün müsbət nəticələr vermir. Belə ki, dilin geniş yayılması, xüsusilə təhsil, media və texnologiya sahələrində digər dillərin kənarda qalması və funksional əhəmiyyətini itirməsi ilə nəticələnmə bilər. Bu vəziyyət “dil homogenləşməsi” adlandırılır və bəzi regional dillərin zəifləməsi, hətta yox olması təhlükəsini yaradır (Skutnabb-

Kangas, 2000). Nəticədə, bu dillərlə bağlı olan mədəni kimliklər və dünyagörüşləri də zəifləyir. Bununla belə, bu məsələ ilə bağlı yanaşmalar birmənalı deyil. Bəzi tədqiqatçılar, xüsusilə House (2003), İngilis dilinin geniş istifadəsini yalnız neqativ aspektlərlə deyil, həm də “qlobal çoxdilliliyin yeni forması” kimi qiymətləndirir. Bu yanaşmaya görə, İngilis dili yerli dilləri əvəz etməklə deyil, onların yanında ikinci və ya əlavə dil kimi funksional rol oynaya bilər. Belə bir model, fərdlərə həm milli, həm də beynəlxalq kontekstlərdə fəaliyyət göstərmək imkanı yaradır və funksional çoxdilliliyi təşviq edir. Bu baxımdan, İngilis dilinin qlobal üstünlüyü həm universal kommunikasiya vasitəsi kimi üstünlük, həm də yerli dillərin və mədəni irsin qorunması baxımından çağırışlar yaradır. Mühüm məsələ, bu iki tendensiya arasında balansın qorunması və dil siyasətinin inklüziv şəkildə formalaşdırılmasıdır.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, İngilis dili qloballaşma dövründə yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də elmi, iqtisadi və siyasi gücün daşıyıcısına çevrilmişdir. O, beynəlxalq əməkdaşlıq, tədqiqat fəaliyyəti və texnoloji yeniliklərin qlobal müstəvidə həyata keçirilməsində əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. İngilis dilinin bu cür dominant rolu onu müasir dünyanın strateji resurslarından birinə çevirir. Lakin bu üstün mövqe bərabərsizlik və assimilyasiya risklərini də özündə ehtiva edir. Xüsusilə yerli dillərin sıxışdırılması və mədəni müxtəlifliyin zəifləməsi kimi sosial nəticələr narahatlıq doğurur. Bu səbəbdən, qloballaşma prosesində İngilis dilinin üstünlüyü ilə yanaşı, dil hüquqlarının qorunması, təhsildə və ictimai sahələrdə çoxdilliliyin təşviqi kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Dil siyasətləri inklüziv və etik prinsiplərə əsaslanmalıdır ki, həm beynəlxalq ünsiyyət təmin edilsin, həm də dil-mədəni müxtəliflik qorunsun.

Ədəbiyyat

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
2. European Commission. (2020). *Horizon 2020 – The EU Framework Programme for Research and Innovation*. <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>
3. Graddol, D. (2006). *English Next*. British Council.
4. House, J. (2003). *English as a lingua franca: A threat to multilingualism?* *Journal of Sociolinguistics*, 7(4), 556–578.
5. Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press.
6. Seidlhofer, B. (2005). *English as a lingua franca*. *ELT Journal*, 59(4), 339–341.
7. Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbau

Yasər Rüstəmov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Cəlilabad filialı

<https://orcid.org/0000-0007-8976-9856>

yaser0516668211@gmail.com

Hüseyn Cavidin “İblis” dramının təhlili

Açar sözlər: “İblis”, dram, azadlıq, simvol, insan, varlıq

Keywords: “Devil”, drama, freedom, symbol, human, existence

Hüseyn Cavidin *İblis* dramı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında həm məzmun, həm də forma baxımından yenilikçi əsərlərdən biridir. Əsər mifoloji-mifopoetik simvollar vasitəsilə insanın varlıq problemlərini, azadlıq və məsuliyyət, yaradılış və məhvolma kimi fəlsəfi kateqoriyaları qabardır. Cavid burada klassik dini-mifoloji obrazı — İblisi sadəcə əxlaqi-pis qüvvə kimi yox, daha çox ideya və suallar doğuran fəlsəfi şəxsiyyət kimi təqdim edir. Bu yanaşma əsəri romantik filosofiya və ekzistensialist düşüncəyə yaxınlaşdırır (Əhmədov, 2005).

Əsərin əsas fəlsəfi mərkəzi insanın həyatdakı rolu və azadlıq problemidir. İblis obrazı Cavid üçün həm məna qovuşdurucusu, həm də hərəkətverici dialoq tərəfdaşıdır: o, insanı, yaradılışı, Tanrı ilə münasibəti, habelə hakim olan əxlaqi-ictimai normaları sorgulayır. Bu sorgulamalar vasitəsilə müəllif insanın qeybə çəkilən daxili dünyasını, vicdan mübarizəsini və cəmiyyətlə konfliktini dramatik səhnələrdə sərgiləyir. İblis simvol kimi protestin, iradənin və intellektin təşəbbüskarıdır; eyni zamanda tənhalıq və tənhalığın verdiyi faciələr, nəticələrlə də bağlıdır (Əliyev, 2012).

Dramatik kompozisiya baxımından *İblis* müasir dramaturgiyanın xüsusiyyətlərini özündə saxlayır: mürəkkəb dialoqlar,

simvolik səhnə təsvirləri və fəlsəfi monoloqlar əsərin əsas struktur qatını təşkil edir. Əsərin intriqası ənənəvi hadisə-səbəb ardıcılığından çox, ideya dialoqu və obrazların psixoloji inkişafı üzərində qurulub. Buna görə də, tamaşaçı və ya oxucu hadisələrin xarici süjetindən daha çox ideyaların toqquşmasına fokuslanır. Səhnə dilində poeziyanın, epik və lirik pasajların qarışması müəllifin poetik üslubunu — dramatik poeziya janrını gücləndirir (Hüseynova, 2010).

İblis obrazından başqa, əsərdə insanlar, ruhanilər və daha geniş simvolik personajlar vasitəsilə müxtəlif yanaşmalar əks olunur. İnsan obrazları daha çox mənəvi-psixoloji tədqiqat obyektidir: onlar İblisin çağırışlarına müxtəlif cür cavab verirlər — bəziləri ona qapılır, bəziləri müqavimət göstərir, bəziləri isə heç cür qəti mövqe seçə bilmir. Beləliklə, dramaturq insanın daxili çarpışmasını kollektiv və fərdi səviyyədə göstərir. Ruhani xarakterlər, qayda-qanun nümayəndələri və cəmiyyət nümayəndələri ilə olan toqquşmalar əsərə sosial və etik ölçü verir (Cavid, 2013).

Cavidin dili yüksək poetikdir — mücərrəd və simvolik ifadələr, bəzən aforizmik monoloqlar əsərin ruhunu müəyyən edir. Müəllif fəlsəfi fikirləri sənətkarlıqla poetik dil üzərində qurur; metaforalar, alegoriyalar və mistik obrazlar əsərdə geniş istifadə olunur. Bu da *İblisi* yalnız teatr əsəri yox, həm də poetik-fəlsəfi traktat səviyyəsinə qaldırır. Səhnə əsərindən gözlənilməli kimi, ritm və intonasiya burada vacibdir: monoloqların daxili musiqisi, dialoqların ziddiyyəti tamaşaçıda intellektual və emosional təsir yaradır (Cavid, 2017).

İblis yazıldığı dövrdə (XX əsrin əvvəlləri — 20-ci illər çərçivəsi) Azərbaycan ictimai-siyasi mühiti böyük dönüşlər yaşayırdı. Bu dəyişikliklər ədəbiyyata da sirayət etmiş, yaradıcılıqda yeni ideya axınlarına yol açmışdı. Cavidin əsərləri, o cümlədən *İblis* milli identiklik, insan azadlığı, vətənpərvərlik və

ümumbəşəri dəyərlərin axtarışını əks etdirir. Əsərdəki “azadlıq uğrunda mübarizə” motivi həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə oxuna bilər; bu, əsərin müasir oxucu üçün də aktuallığını qoruyur (Hacıyev, 1998; Zamanov, 1982).

Günümüzdə *İblis* insanın etik dilemması, yaradılışın məsuliyyəti və hakim sistemlə fərdi vicdanın toqquşması məsələlərinə yenidən işıq salır. Texnoloji sürətləşmə, ideoloji münafişlər, şəxsiyyətin anonimləşməsi kimi müasir problemlər Cavidin qoyduğu suallarla paralellik göstərir. Buna görə də, əsər yalnız tarixi-dramatik əhəmiyyət kəsb etmir; o, həm də çağdaş humanitar diskussiyalara fəlsəfi töhfə verir. Müasir rejissorlar üçün *İblis* səhnələşdirmə imkanları geniş olan, vizual və simvolik eksperimentlərə ruhlandırıran materialdır (Kərimov, 2001).

Əsərin güclü tərəfi onun ideya dərinliyi, poetik dili və simvolikasının zənginliyidir. Lakin bəzən dramaturji tempin (xüsusilə tən ortalarında) zəifləməsi və süjet motivlərinin çoxlu metaforik qatlara bölünməsi tamaşaçı üçün anlaşılmazlıq yarada bilər. Bu cansıxıcı məqamlar isə rejissorun və aktyor komandasının interpretasiyasına bağlı olaraq aradan qaldırıla və ya daha çox vurğulanaraq estetik effekt yarada bilər (Məmmədli, 2009).

Hüseyn Cavidin *İblisi* Azərbaycan ədəbiyyatında həm poetik-fəlsəfi, həm də teatr estetikası baxımından mühüm əsərdir. Əsər insan, azadlıq və məsuliyyət mövzularını simvolik və dramatik qatlarda işləyərək oxucu və tamaşaçıya dərin suallar verir. Onun çağırışı düşünmək, sorğulamaq və öz mövqeyini tapmaqdır (Rüstəmov, 2015).

Ədəbiyyat

1. Cavid, H. (2013). *İblis* (akademik nəşr). Lider Nəşriyyat.
2. Cavid, H. (2017). *Seçilmiş əsərləri* (3 cild). Elm və Təhsil.
3. Əhmədov, M. (2005). *Hüseyn Cavid dramaturgiyasında romantizm ənənələri*. Elm.
4. Əliyev, N. (2012). *Azərbaycan romantizmi və Hüseyn Cavid poetikası*. Şərq-Qərb.
5. Hacıyev, T. (1998). *Azərbaycan dramaturgiyası*. Elm.
6. Hüseynova, S. (2010). Hüseyn Cavidin “İblis” pyesində simvolizm və fəlsəfi məzmun. *Azərbaycan Filologiya Araşdırmaları*, 4, 56–63.
7. Kərimov, A. (2001). *Azərbaycan teatr tarixi* (2 cild). Azərnəşr.
8. Məmmədli, V. (2009). *Azərbaycan dramaturgiyası tarixi*. Qanun.
9. Rüstəmov, Q. (2015). Simvolizm və romantizm kontekstində Hüseyn Cavid yaradıcılığının poetikası. *Ədəbiyyatşünaslıq jurnalı*, 3, 72–85.
10. Zamanov, H. (1982). *Hüseyn Cavid: həyatı və yaradıcılığı*. Elm.

Nərmin Səfəraliyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-0004-2526>

sefereliyeva.nermin@icloud.com

Bədii ifadə vasitələrinin nəzəri mahiyyəti

Açar sözlər: *bədii ifadə, obrazlılıq, semantika, stilistika, ədəbi dil*

Keywords: *Azerbaijani epics, Koroghlu, Tbilisi, epic, N.Y.Marr, research, propaganda*

Dil insan həyatının, mədəniyyətinin və düşüncəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Xüsusilə ədəbi dil insanların duyğu və fikirlərini estetik və təsirli şəkildə ifadə edən vasitə kimi mühüm rol oynayır. Ədəbi dilin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri onun bədii-estetik funksiyasıdır. Bu funksiyanın daşıyıcısı kimi bədii ifadə vasitələri ədəbi mətndə mürəkkəb mənaların, obrazların, hiss və düşüncələrin yaradılmasında önəmli əhəmiyyət kəsb edir (Adilov, 1973, s. 35). Onlar dilin zənginliyini artırır, mətni oxucu üçün daha cəlbedici, mənalı və təsirli edir. Bədii ifadə vasitələrinin nəzəri aspektləri dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, semiotika və estetik fəlsəfə kimi sahələrdə geniş tədqiq olunur. Bu vasitələrin məntiqi quruluşu, funksional rolu, tipoloji xüsusiyyətləri və ədəbi mətn daxilində tətbiqi məsələləri nəzəri təhlillərin əsasını təşkil edir.

Nəzəri ədəbiyyatda bədii ifadə vasitələri adətən ədəbi dilin semantik və stilistik komponentləri kimi təsnif edilir. Onlar dil vasitələrindən fərqli olaraq təkcə informasiyanın ötürülməsi ilə kifayətlənmir, həm də əlavə estetik və emosional yük daşıyırlar. T.Əfəndiyevanın tərifinə görə, bədii ifadə vasitələri ədəbi

mətndə fikrin, hissin və obrazın simvolik və ya obrazlı şəkildə verilməsini təmin edən xüsusi dil quruluşlarıdır (Əfəndiyeva, 1973, s. 26). Onların funksiyası adi məna qatının üzərinə əlavə məna qatları qoymaq, mətni daha rəngarəng və təsirli etməkdir. Bu, dilin metaforik və obrazlı istifadəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Nəticədə mətn adi informativ mətn yox, bədii əsərə çevrilir.

Ədəbi dil müxtəlif funksional sistemlərdən ibarətdir: informativ, emosional-estetik, kommunikativ və s. (Xəlilov, 2012, s. 147). Bədii ifadə vasitələri əsasən emosional-estetik funksiyanın daşıyıcılarıdır. Dilin bu səviyyəsində sözlər yalnız öz leksik mənasını vermir, eyni zamanda müəllifin və ya personajın duyğularını, münasibətini, mətndəki ideyanı daşıyır. Nəzəriyyədə bu amil “funksional stilistika” adlanan sahənin tədqiqat obyektidir. Burada bədii ifadə vasitələri ədəbi dilin funksional tipləri arasında fərqləndirilir və onların rolu, yeri araşdırılır. Ədəbi dilin əsas xüsusiyyəti onun obrazlılıq qabiliyyətindədir ki, bu da məhz bədii ifadə vasitələrinin istifadəsi ilə təmin olunur (Abdullayev, 1978, s. 87).

Bədii ifadə vasitələri ədəbi dilin əsas elementlərindən biri kimi nəzəriyyədə dərin və çoxşaxəli tədqiq olunur. Onlar yalnız dilin leksik-semantik qatını zənginləşdirmir, həm də ədəbi mətni emosional, estetik və ideoloji baxımdan dərinləşdirir (Bəylərova, 2008, s. 174). Müasir dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində bədii ifadə vasitələrinin tədqiqi onların istifadəsinin effektivliyini artırmaq, müəlliflərin üslubunu, mətndəki gizli mənalara aşkar etmək üçün vacibdir.

Bədii ifadə vasitələri ədəbi dilin obrazlılıq və estetik təsir gücünü formalaşdıran əsas ünsürlərdir. Onlar mətndə adi informasiya qatını aşaraq əlavə mənalara yaradır, müəllifin hiss və düşüncələrini daha təsirli şəkildə ifadə etməyə imkan verir. Metafora, təşbeh, epitet kimi vasitələr dilin semantik

sərhədlərini genişləndirir, ədəbi mətni daha rəngarəng və emosional edir. Nəzəri araşdırmalar bu vasitələrin dilin estetik funksiyasının daşıyıcıları olduğunu göstərir və onların struktur, məna və funksional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ədəbi təhlilin dərinləşdirilməsinə xidmət edir. Beləliklə, bədii ifadə vasitələri ədəbi dilin mahiyyətini müəyyənləşdirən, mətni bədii-estetik dəyəərə qaldıran əsas elementlərdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Adilov, M. (1973). Bədii dil haqqında qeydlər. *ADU-nun Elmi Əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası*, (3), 32–39.
2. Abdullayev, S. (1978). *Dil və bədii qavrayış*. Yazıçı.
3. Bəylərova, A. (2008). *Bədii dildə üslubi fiqurlar*. Nurlan.
4. Əfəndiyeva, T. (1973). *Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri*. Elm.
5. Xəlilov, B. (2012). *Azərbaycan dili antologiyası*. Elm və Təhsil.

Rəvanə Yərəmmədova

Sumqayıt Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-3831-8001>

revaneyaremmədova@gmail.com

Müəllim liderliyinin təşkilata faydaları-ədəbiyyata nəzəri baxış

Açar sözlər: *müəllim liderliyi, paylanmış liderlik, instruksional liderlik, məktəb inkişafı, peşəkar inkişaf*

Keywords: *teacher leadership, distributed leadership, instructional leadership, school development, professional development*

Müasir təhsil mühitində müəllimlərin rolu təkcə dərs deməklə məhdudlaşmır, onlar məktəbin inkişafına təsir edən əsas peşəkar qruplardan biridir. Tədris prosesinə ən yaxın olan şəxslər kimi müəllimlər şagird ehtiyaclarını, kurikulumun real tətbiqini və məktəb səviyyəsində yaranan problemləri daha dəqiq görə bilirlər. Bu səbəbdən müəllimlərin lider kimi çıxış etməsi, məktəbin tədris siyasətinə, peşəkar inkişaf fəaliyyətlərinə və kollektiv əməkdaşlıq mədəniyyətinə töhfə verməsi vacib hesab olunur.

Müəllim liderliyinin nəzəri əsasları paylaşılmış liderlik nəzəriyyəsinə söykənir. Bu nəzəriyyəyə görə, liderlik məsuliyyətləri təşkilat daxilində bir neçə iştirakçı arasında paylaşılır və bu, təşkilatın effektivliyi və çevikliyini artırır (Spillane, 2006).

Müəllim liderliyi müəllimlərin yalnız sinifdə deyil, məktəbin ümumi idarəçilik və inkişaf proseslərində də fəal iştirakını ifadə edir. Bu yanaşma paylaşılmış məsuliyyət, birgə qərarqəbulətmə və pedaqoji yeniliklərin təşviqi prinsiplərinə əsaslanır.

Müəllim liderləri həmkarlarının tədris təcrübəsini dəstəkləyir, kurikulumun təkmilləşdirilməsinə töhfə verir və məktəb daxilində peşəkar əməkdaşlığı gücləndirir. Nəticə etibarilə, müəllim liderliyi tədris keyfiyyətinin yüksəlməsinə və məktəb mühitində davamlı inkişafın təmin olunmasına yönəlmiş strateji bir yanaşmadır.

Müəllim liderliyi, müəllimlərin yalnız sinif daxilindəki tədris vəzifələrini yerinə yetirməklə kifayətlənməyib, eyni zamanda məktəb siyasətinə, kurikulum tərtibatına və peşəkar inkişaf fəaliyyətlərinə təsir göstərmək, həmkarları arasında əməkdaşlıq mədəniyyətini təşviq etmək qabiliyyətini ifadə edir. Ənənəvi liderlik anlayışından fərqli olaraq, müəllim liderliyi paylaşılmış məsuliyyət, kollektiv qərarqəbul etmə və məktəb inkişafı təşəbbüslərində aktiv iştirak prinsiplərini əsas götürür (Harris, 2004).

Müəllim liderliyinin mərkəzi aspektlərindən biri təlimat rəhbərliyi liderliyidir (Nguyen, 2019). Müəllim liderləri həmkarlarına tədris praktikalarını yaxşılaşdırmaq, innovativ pedaqoji metodları tətbiq etmək və tələbələrin öyrənmə nəticələrini qiymətləndirməkdə dəstək olurlar. Məsələn, Kanada məktəblərində aparılmış bir tədqiqat göstərir ki, müəllim liderləri tərəfindən təşkil edilən seminarlar və həmkar müşahidələri nəticəsində dərslər planlaması təkmilləşmiş və tələbələrin dərslə aktiv iştirakı artmışdır (Nguyen, 2019). Mentorluq və kouçluq da müəllim liderliyinin əsas rollarındandır. Təcrübəli müəllimlər yeni başlayan müəllimləri effektiv tədris strategiyalarını model göstərərək, geribildirim verərək və sinif idarəetmə bacarıqlarını dəstəkləyərək yönləndirirlər. Finlandiya məktəblərində müəllim liderləri tərəfindən həyata keçirilən mentorluq proqramları, yeni müəllimlərin peşəkar inamını artırmış və məktəbin təhsil məqsədlərinə uyğunluğunu gücləndirmişdir (York-Barr & Duke, 2004).

Kurikulum liderliyi müəllimlərin əhəmiyyətli rol oynadığı digər bir sahədir. Müəllimlərin kurikulum hazırlanmasında və adaptasiyasında iştirakı, tədris məzmununun tələbələrin ehtiyaclarına uyğun, mədəniyyət baxımından cavabdeh və aktual olmasını təmin edir (Spillane, 2006). Praktikada müəllim liderləri fənlərarası layihələr hazırlaya, dərslərdə texnologiyanı inteqrasiya edə və tələbələrin öyrənməsini daha dəqiq qiymətləndirən qiymətləndirmə vasitələri yarada bilirlər (Fonsén & Lahtero, 2024). Müəllim liderliyi həmçinin məktəb mədəniyyətini gücləndirir. Əməkdaşlığı, paylaşılmış qərarqəbuletməni və peşəkar dialoqu təşviq etməklə müəllim liderləri həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün müsbət və iştirakçı mühit yaradırlar. Məsələn, ABŞ liseylərində aparılan araşdırmalar göstərir ki, fəal müəllim liderləri olan məktəblərdə əməkdaşların məmnuniyyət səviyyəsi daha yüksəkdir, müəllim dövryyəsi azdır və tələbələrin nailiyyətləri yaxşıdır (York-Barr & Duke, 2004). Üstəlik, müəllim liderliyi müəllim motivasiyası və iş məmnuniyyəti ilə də əlaqələndirilir. Araşdırmalar göstərir ki, liderlik rolunu qəbul edən müəllimlər daha yüksək peşəkar səmərəlilik və işə loyallıq səviyyəsi nümayiş etdirirlər ki, bu da məktəb mühitinə müsbət təsir göstərir. Məsələn, Finlandiya məktəblərində kurikulum planlaması və pedaqoji innovasiyalarda iştirak edən müəllim liderlər təhsil məqsədlərinə daha çox loyallıq və peşəkar kimlik hissi nümayiş etdirmişdir (Fonsén & Lahtero, 2024).

Lakin müəllim liderliyinin praktik tətbiqində çətinliklər mövcuddur. Rəqib strukturlar, məhdud qərarqəbuletmə səlahiyyəti və müəllim təşəbbüslərinin kifayət qədər tanınmaması kimi təşkilati maneələr effektiv müəllim liderliyinin inkişafına əngəl törədə bilər. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması dəstəkləyici təşkilati mədəniyyət, hədəflənmiş peşəkar inkişaf və müəllimlərin sinifdənkənar töhfələrini tanıyan siyasətlərin tətbiqini

tələb edir. Struktural iyerarxiyalar, məhdud səlahiyyət və müəllim təşəbbüslərinin kifayət qədər tanınmaması müəllim liderliyinin effektivliyinə mane ola bilər. Bu səbəbdən, müəllim təşəbbüskarlığını dəyərli hesab edən dəstəkləyici siyasətlər, peşəkar inkişaf imkanları və təşkilati mədəniyyətlər effektiv müəllim liderliyinin davamlılığı üçün vacibdir.

Nəticə olaraq, müəllim liderliyi müəllim təşəbbüskarlığı, əməkdaşlıq və paylanmış məsuliyyət vasitəsilə təhsil keyfiyyətinin artırılmasına çoxölçülü yanaşmanı təmsil edir. Effektiv müəllim liderləri yalnız tədris praktikasını yaxşılaşdırmır, həm də tələbələr, müəllimlər və geniş təhsil icması üçün faydalı olan müsbət, iştirakçı məktəb mədəniyyətini təşviq edirlər (Spillane, 2006).

Nəticə etibarilə, müəllim liderliyi anlayışı təlim rəhbərliyi, mentorluq, kurikulum inkişafı və məktəb daxilində əməkdaşlığı birləşdirərək təhsil keyfiyyətini, müəllim motivasiyasını və tələbə nailiyyətlərini artırır.

Ədəbiyyat

1. Fonsén, E., & Lahtero, T. (2024). *The theory of pedagogical leadership: Enhancing high-quality education*. Springer.
2. Harris, A. (2004). *Distributed leadership and school improvement: Leading or misleading?* Educational Management Administration & Leadership, 32(1), 11–24. <https://doi.org/10.1177/1741143204039297>
3. Nguyen, T. (2019). Teacher leadership in contemporary schools: Roles, challenges, and perspectives. *International Journal of Educational Leadership*, 14(3), 45–58.
4. Spillane, J. P. (2006). *Distributed leadership*. Jossey-Bass.
5. York-Barr, J., & Duke, K. (2004). What do we know about teacher leadership? Findings from two decades of scholarship. *Review of Educational Research*, 74 (3), 255–316. <https://doi.org/10.3102/00346543074003255>

Ülkər Nəcəfaliyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0006-9232-5321>

ulkernececaliyevaa@gmail.com

Çoxmənalılıq anlayışı və tədrisi

Açar sözlər: *çoxmənalılıq, məna, söz, dil, məcazi*

Keywords: *polysemy, semantic meaning, lexeme, language, figurative usage*

Müasir Azərbaycan dilində çoxmənalılıq hadisəsi dilin leksik sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Sözlərin bir neçə mənanı ifadə etməsi onların dilin inkişafında mühüm rol oynadığını göstərir. Bu hadisə dilin daxili inkişaf qanunlarından biri sayılır. Dildəki sözlərin əksəriyyəti yalnız bir anlayışı deyil, bir neçə məfhum və hadisəni ifadə edir. Bir neçə mənanı daşıyan sözlər çoxmənalı sözlər adlanır, bu hadisə isə çoxmənalılıq kimi tanınır. Çoxmənalılığın formalaşmasında sözlərin məcazi mənada işlənməsi mühüm yer tutur. Əgər söz əşyaları, hadisələri real mənada adlandırırsa, bu onun həqiqi mənasıdır, lakin məcaz vasitəsilə işlədildikdə yeni mənalər yaranır. Səlim Cəfərov bildirir ki, çoxmənalı sözlərin yalnız biri əsas (müstəqim), digərləri isə törəmə mənalardır (Cəfərov, 2007, s. 17). Afad Qurbanov da vurğulayır ki, sözün mənası ilə onun işlədilməsi bir-birindən fərqlidir. Məsələn, daş ev birləşməsində “daş” sözü həqiqi, daş qəlbli adam ifadəsində isə məcazi mənədadır (Qurbanov, 2019, s. 325). Beləliklə, əsas məna həqiqi, törəmə mənalər isə məcazi xarakter daşıyır və bu əlaqə çoxmənalılığın semantik əsasını təşkil edir.

Tədris prosesində çoxmənalılıq mövzusu şagirdlərə dilin məna sistemini anlamaqda mühüm kömək göstərir. Çoxmənalı sözlər vasitəsilə şagirdlər kontekstdə sözün mənasını müəyyənləşdirməyi, həqiqi və məcazi mənalar arasındakı fərqi ayırmağı öyrənirlər. Bu, onların leksik və üslubi bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müəllim çoxmənalı sözləri öyrədərkən müxtəlif nitq hissələrinə aid nümunələrdən – isim, feil və sifətlərdən – istifadə etməlidir. Məsələn, “düşmək”, “qalın”, “əl” kimi sözlərin müxtəlif mənalarda işlənməsini izah etmək şagirdlərin müşahidə qabiliyyətini və mətn anlayışını gücləndirir. Eyni zamanda, çoxmənalılıq mövzusunun tədrisində məcazi mənaların kontekstdə müəyyənləşdirilməsi, sözlərin emosional və üslubi rənglərinin dərk olunması vacibdir. Bu, şagirdlərin nitq mədəniyyətini, təfəkkür çevikliyini və bədii dildən düzgün istifadə bacarığını inkişaf etdirir. Beləliklə, çoxmənalılığın həm dilçilik, həm də metodik baxımdan öyrənilməsi dilin məna zənginliyini anlamağa, şagirdlərin yaradıcılıq və təhlil qabiliyyətini formalaşdırmağa xidmət edir.

Səlim Cəfərov qeyd edir ki, çoxmənalılıq əsasən nitqin aparıcı hissələrində – isim, feil və sifətlərdə özünü göstərir. Onun fikrincə, bu baxımdan isim və feillər daha çox çoxmənalı sözlər yaradır. Məsələn, “əl” sözünün müxtəlif mənalarda işlənməsi bunu aydın göstərir. Məsələn: Uşaq əllərini təmiz yudu (bədənin üzvü); Bu işdə onun əli var (iştirak, təsir); Ev indi kimin əlindədir? (nəzarət, sahiblik). “Düşmək” feili də müxtəlif məna çalarları ilə işlənir: Alma ağacdən yerə düşdü; O dediklərimi başa düşdü; Motor işə düşdü və s. (Cəfərov, 2007, s. 18–19).

Afad Qurbanov çoxmənalılığın dilin anlaşılıqlığını pozmadığını bildirir. Onun fikrincə, çoxmənalı sözlər cümlə daxilində digər sözlərlə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində asanlıqla anlaşılır. Məsələn, “qaş” sözü müxtəlif mətnlərdə fərqli mənalar ifadə

edir: qaş – insan üzündəki tük (S.Rəhman); dağ qaşı – yamacın yuxarı hissəsi (A.Şaiq); yəhərin qaşı – yəhərin ön hissəsi (M.Hüseyn). Bu nümunələr çoxmənalılığın nitqdə kontekstə əsasən aydınlaşdığını göstərir (Qurbanov, 2019, s. 331). Dilimizdəki sözlər çoxmənalılıq baxımından eyni səviyyədə deyil: bəziləri iki-üç, digərləri isə daha çox mənaya malik olur. Məsələn, “dil” sözü “yol” sözünə nisbətən daha çox mənanı ifadə edir.

H.Həsənov çoxmənalılığın daxili strukturunu izah edərək bildirir ki, bir sözün müxtəlif mənaları bir-biri ilə semantik bağlılıq təşkil edir. Bu bağlılıq ümumi əlamətə əsaslanır və invariant mənə yaradır. Əsas mənayla törəmə mənalar arasında tabelilik, törəmə mənaların öz aralarında isə tabesiz münasibət mövcuddur. Məsələn, “qol” sözünün həm bədənin hissəsi, həm çayın qolu, həm də dastanın qolu mənalarında işlənməsi buna sübutdur (Həsənov, 1995, s. 78). Nəticə etibarilə, çoxmənalılıq dilin təbii inkişaf prosesinin nəticəsidir. Zaman keçdikcə sözlər yeni mənalar qazanır, bəziləri isə sıradan çıxır. Bu dəyişmə dilin semantik sistemini zənginləşdirir və onun canlı, dinamik bir varlıq kimi inkişafını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov, S. (2007). *Müasir Azərbaycan dili*.
2. Həsənov, H. (2005). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikası* (dərslük).
3. Qurbanov, A. (2019). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*.

Qızxanım Əhmədova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-6395-0343>

qizxanimhmdova9@gmail.com

Nitqin ifadəliliyində intonasiya

Açar sözlər: *nitq, intonasiya, vurğu, tembr, melodiya, fasilə*

Keywords: *speech, intonation, stress, timbre, melody, pause*

Nitqin aydın formada, fikrin emosional və təsirli şəkildə qurulması üçün müəyyən vasitələrdən istifadə edilir və mühüm məqamlar nəzərə alınır. Burada birinci məqam fikrin məntiqi söz və ifadələrdən təşkil olunmasıdır, ikinci məqam nitqdə intonasiyanın düzgün qurulmasıdır. Fikirlərin düzgün çatdırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olan intonasiya danışanın emosional münasibətinin ifadə etməsinə şərait yaradaraq ünsiyyətin səmərəliliyini artırır. Buna görə də ona bir sistem kimi yanaşılıb mahiyyətinin, quruluşunun və nitq prosesindəki rolunun öyrənilməsi mövzunun aktuallığını təyin edir.

“Ucadan tələffüz etmək” mənasını ifadə edən intonasiya anlayışına dilçilik elmində fərqli yanaşmalar vardır. D.Counz, K.Payk, A.Qimson və s. kimi ingilis dilçi alimlərin fikirlərində intonasiya ilə melodiya anlayışları eyniləşdirilmiş, fransız fonetik Qrammon isə cümləni sözlərdən ibarət olan skeletə bənzərək ona həyat verənin intonasiya olduğunu bildirmişdir. Nitqdə yaranan melodik və ritmik cərəyanı “avazlanma intonasiyası” adlandıran prof. Ə.Dəmirçizadə cümlədə təkcə məzmunun deyil, həm də söylənilmə məqsədinin də əsas olduğunu vurğulayır. Həm oxu, həm də danışq prosesini ila birbaşa əlaqəsi olan intonasiya dilçilər tərəfindən dilin ən xarakterik tələffüz hadisəsi

kimi izah edilir. İntonasiya kompleks dil hadisəsi olaraq özündə 4 elementi – vurğu, fasilə, melodiya, tempi birləşdirdiyini qeyd edən prof. N.Abdullayev nitqin xarici komponentlərini aşağıdakı kimi izah etmişdir: “Nitqin gücü, zərbəsi, dinamikası vurğusu, sürəti onun tempi, istiqaməti onun melodiyası, dayanacağı isə fasilədir.” (Abdullayev, 2014, s. 64)

İntonasiyanın əsas ünsürlərindən hesab olunan vurğunun dilçilikdə 3 növündən bəhs edilir. Fonetik və fonosemantik vəzifə daşıyıb sözlərdə forma gözəlliyi və yeni məna əmələ gətirə bilən vurğu növünə heca vurğusu deyilir. Cümlədə məna dolaşıqlığını aradan qaldıran söz vurğusudursa, kommunikativ funksiya daşıyaraq nitqə məna konkretliyi və məqsəd aydınlığı verən məntiqi vurğudur. Nitqdə emosionallığın yaranmasına xidmət edən cümlənin və ya sözün hiss-həyəcanla ifadəsi üçün yüksək tonla deyilməsi emfatik və yaxud həyəcanlı vurğu adlanır. Məntiqi vurğu ilə həyəcanlı vurğu arasındakı oxşar məqamlara toxunan Ə.Dəmirçizadə fərqli cəhətləri də aydınlaşdırmışdır: “Məntiqi vurğu ilə danışan şəxsin əvvəlcədən xüsusiləşmiş halda nəzərdə tutduğu məna ifadə olunur, həyəcanlı vurğu ilə daha çox danışq prosesində yaranan duyğular, hiss-həyəcan ifadə olunur.” (Dəmirçizadə, 2007, s. 134)

İfadəli nitqin yaranmasında rol oynayan komponentlər sırasına nitq fasiləsi və melodiya daxildir. Tələffüz zamanı səs və nəfəs arasındakı əlaqəni düzgün tənzim etmək üçün nitqdə yaranan dayanacaq fasilə və yaxud pauza adlınırsa, səsin müəyyən intervalda alçalıb yüksələrək nitqdə hissi halların ifadəsinə xidmət edən komponent melodiya adlanır. Hər ikisi məntiqi və psixoloji xarakterə malik olub yazıda durğu işarələri vasitəsilə əks etdirilə bilər.

Komponentlərdən biri, fransız dilində zıncırov anlamını ifadə edən tembr ifadəliliyin ən incə və mürəkkəb vasitələrindən biri olub əlavə (oberton) səslərin köməyi ilə yaranır və əsas səsi

qüvvətləndirərək xüsusi rəng qatır. Tembr danışanın əhval-ruhiyyəindən, onun əşya, insan və hadisələrə yanaşmasından asılı olaraq dəyişir, həm də onun fiziki və xarakterik psixoloji xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır. Nitqin təsir gücünün artmasında intonasiyanın növlərinə diqqət etmək vacibdir. Bununla bağlı müxtəlif fikirlər dilçilikdə öz əksini tapmışdır, məsələn, bəzi elmi izahlarda onun aydınlaşdırıcı, ayırıcı və affektiv (emosional) növlərindən bəhs edilir. İnformasiyanın növlərini müəyyənləşdirərkən əsas məqam cümlələrin deyilişi, sintaktik quruluşların nəzərə alınmasıdır. Təsnifatlardan biri də bu istiqamətdə aparılmış, bilavasitə sintaksis bölməsi ilə bağlı olub cümlədəki mənaya əsasən 4 növ üzrə qruplaşdırılmışdır: əmr, sual, nəqli və nida intonasiyası. Yəni ki, danışan şəxs nitqində cümlə vasitəsilə nəyisə soruşa, xəbər verə, əmr və ya xahiş edə bilər, yaxud da fikirlərini yüksək hiss və həyəcanla deyib emosiyalarını ifadə edir. Bunun nəticəsində cümlənin məqsəd və intonasiyasına görə 4 növü, yəni nəqli, sual, nida və əmr cümlələri yaranmış olur. Yazıda əks etdirərkən cümlənin sonunda hər bir növün özünəməxsus durğu işarəsindən (nida, sual, nöqtə) istifadə olunması vacib məqamdır.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, intonasiya nitqin kommunikativ, məntiqi və emosional tərəflərini aydınlaşdırən əsas fonetik vasitədir. Fikrin ifadəsinə və nitqin təsir gücünün artırılmasına xidmət edən vurğu, fasilə, melodiya və tembr kimi komponentlər danışığın effektivliyini qüvvətləndirir. Tədqiqatçılar tərəfindən kompleks bir hadisə kimi izah edilən intonasiya təkcə səslənmə deyil, həm də nitqin semantik və psixoloji strukturunu təşkil edir. Beləliklə, intonasiya keyfiyyətli ünsiyyətin yaranmasına səbəb olmaqla yanaşı, həm də nitqin üslubi-estetik gözəlliyini artırır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. Ə. (2014). *Nitq mədəniyyətinin əsasları*. Dərs vəsaiti, 61–100.
2. Dəmirçizadə, Ə. M. (2007). *Müasir Azərbaycan dili. I hissə: Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya*, Şərq-Qərb, 123–140.

Pərvin Tağıyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-8248-109X>

ramazanovapervin0@gmail.com

Zaman kateqoriyasının Azərbaycan dilçiliyində tədqiqi

Açar sözlər: *feilin zamanları, Azərbaycan dili, qrammatik zaman, keçmiş zaman, A.A.Axundov*

Keywords: *verb tenses, Azerbaijani language, grammatical tense, past tense, A.A.Akhundov*

Zaman kateqoriyası Azərbaycan dilçiliyində feilin əsas qrammatik kateqoriyalarından biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kateqoriya vasitəsilə hərəkət və ya halın danışığ anına münasibəti, yəni keçmişdə, indidə və ya gələcəkdə baş verməsi ifadə olunur. Zaman anlayışı yalnız qrammatik deyil, həm də fəlsəfi və məntiqi aspektlərdə insanın dünyagörüşü ilə bağlıdır. Azərbaycan dilində feil zamanlarının formalaşması və işlənməsi qədim dövrlərdən müasir mərhələyə qədər müxtəlif tədqiqatlarda araşdırılmışdır. Müxtəlif dilçilər zaman kateqoriyasına morfoloji, semantik və funksional baxımdan fərqli yanaşmalar təqdim etmişlər. Bu baxımdan, zaman kateqoriyasının tədqiqi həm dilin daxili qanunauyğunluqlarını, həm də onun tarixi inkişaf prosesini aydınlaşdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

1951-ci ildə çap olunmuş *Azərbaycan dilinin qrammatikası* əsərində “idi” və “imış” hissəcikləri ilə düzələn mürəkkəb formalar feilin keçmiş zaman formaları kimi təqdim edilir və ümumilikdə feilin 12 zaman formasına malik olduğu qeyd

olunur. 1960-cı ildə nəşr edilən *Azərbaycan dilinin qrammatikasında* feilin zamanları haqqında irəli sürülən mülahizələr, əslində, 1951-ci ildəki qrammatika kitabında verilən fikirlərin müəyyən dərəcədə inkişaf etdirilmiş və dəyişdirilmiş variantı kimi təqdim olunurdu. 1951-ci ildə nəşr edilmiş qrammatika kitabından fərqli olaraq, bu kitabda on iki zaman deyil, on bir zaman forması qeyd olunmuşdu. Bu mərhələdə bəzi zaman formaları birləşdirilmiş, həmçinin bir neçə yeni forma da əlavə edilmişdir. Nəqli keçmiş zaman forması özündə iki variantı birləşdirir: nəqli keçmiş (1) və nəqli keçmiş (2). “idi” və “imiş” köməkçi felləri isə ayrıca deyil, eyni zaman formasında birlikdə işlənərək bir-birini asanlıqla əvəz edə bilir və bu yolla müvafiq zaman formalarını yaradır.

M.Hüseynzadə feilin zaman, şəxs və şəkil kateqoriyalarını izah edərkən xüsusilə feilin xəbər formasına geniş yer ayırır və burada zaman kateqoriyasını ifadə edən morfoloji vasitələrdən bəhs edir. O, xəbər formasını iki qrupa — sadə və mürəkkəb — ayırır. Sadə xəbər formasına feilin müxtəlif zamanları daxildir. Mürəkkəb xəbər forması isə feilin zaman şəkildələrindən sonra “idi”, “imiş” və ya “isə” hissəciklərinin əlavə olunması ilə əmələ gəlir. M.B.Əsgərovun 2002-ci ildə nəşr edilmiş *Zaman formaları, adverbial feil formaları və onlar arasında funksional-semantik əlaqələr* adlı monoqrafiyası məsələyə orijinal yanaşması ilə fərqlənir.

1958-ci ildə T.Əfəndiyevanın namizədlik dissertasiyası feilin keçmiş zamanına həsr olunmuşdur. Sonrakı illərdə, 2005-ci ildə müəllif bu mövzuya yenidən müraciət edərək *Feilin keçmiş zaman formaları* adlı kitabını nəşr etmişdir. N.H.Ağazadə 1965-ci ildə *Müasir Azərbaycan ədəbi dilində şəkil kateqoriyası*, M.Ş.Rəhimov isə 1966-cı ildə *Azərbaycan dilində feil şəkillərinin formalaşması tarixi* adlı doktorluq dissertasiyalarını təqdim edərək feilin zaman kateqoriyasını şəkil kateqo-

riyası çərçivəsində araşdırmışlar. Son dövrdə feilin zaman sistemi sahəsində aparılan araşdırmalar sırasında bir sıra uğurlu işləri qeyd etmək mümkündür. Bunlara Y.Kərimovun *Azərbaycan və qazax dillərində feilin zamanları*, R.Sadıqovun *Müxtəlif sistemli dillərdə obyektiv və qrammatik zaman əlaqələri*, F.Cahangirovun *İngilis dilində perifrastik zaman formaları və onların Azərbaycan dilində ifadə formaları*, A.Öksüzün *Müasir türk və Azərbaycan dillərində feilin zamanları*, L.Hüseynovanın *Feilin davamlı zamanlar sistemi*, B.Cəfərovanın *İngilis və Azərbaycan dillərində feilin zamanlar sistemi* və G.Həsənovanın *Feil zamanlarının müqayisəli tipologiyası* adlı dissertasiyaları daxil etmək olar. Bu tədqiqatlar sahədə əldə olunan elmi nailiyyətlərin göstəricisi kimi qiymətləndirilir.

M.Şirəliyev feilin zamanlarını müstəqil kateqoriya kimi deyil, xəbər forması çərçivəsində təqdim edir. O, xəbər formasını sadə və mürəkkəb formalara ayırır və ənənəvi yanaşmaya sadıq qalaraq dialekt və şivələrdə feilin keçmiş, indiki, gələcək zamanları, həmçinin keçmiş zamanın şühudi və nəqli formaları, gələcək zamanın qəti və qeyri-qəti formaları üzrə mövcud olduğunu qeyd edir və onların geniş şərhini verir.

Feilin zaman kateqoriyası ilə bağlı baxışlar Azərbaycan və rus dilçiliyində həmişə müxtəlif cür izah olunmuşdur. M.Kazımbəy Azərbaycan və ümumiyyətlə türk dillərində feilin dörd əsas zamanını ayırd etmişdir: indiki, keçmiş, birinci gələcək və ikinci gələcək. O, indiki zamana “oluram” və ya “oladam”, keçmiş zamana “oldum”, birinci gələcəyə “oluram”, ikinci gələcəyə isə “ulacegem” formalarını nümunə göstərmişdir. Müasir Azərbaycan dilçiliyinin terminləri ilə ifadə etsək, bu bölgü indiki zaman, şühudi keçmiş, qəti gələcək və qeyri-qəti gələcək formalarının mövcud olduğunu göstərir. Akademik A.A.Axundov qeyd edir ki, M.Kazımbəyin feil zamanları ilə bağlı fikirləri türkologiyada bu sahədə aparılmış ilk sistemli və elmi araşdırma olmuşdur.

Üstəlik, illərin keçməsinə baxmayaraq, böyük alim tərəfindən irəli sürülən bu müddəalar hələ də öz elmi dəyərini qoruyub saxlamaqdadır.

Akademik A.A.Axundov L.Z.Budaqovun feil zamanlarını təsnifləşdirmə prinsipini yetərinə əsaslandırılmış hesab etmir. Onun qənaətinə görə, “keçici zaman” və “qabaqlanmış keçmiş” əslində feilin xəbər şəkillərinin hekayə forması ilə bağlıdır, “üçüncü gələcək” isə məntiq etibarilə feilin vacib formasına uyğun gəlir. Budaqov tərəfindən irəli sürülən “uzaq keçmiş” və “keçmişdə gələcək” anlayışları isə müasir Azərbaycan dilçiliyində ayrıca zaman kimi nəzərdən keçirilmir. Bu formalar dilçilik baxımından müstəqil kateqoriya təşkil etməyib, əslində şühudi keçmiş və indiki zamanın müxtəlif ifadə imkanları kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan dilində qrammatika sahəsində ilk dəfə Azərbaycan dilində əsər qələmə alan M.Əfşarın yanaşmaları isə xüsusi maraq doğurur. O, feilin üç əsas zamanını – mazi (keçmiş), hal (indiki) və iştiqbalı (gələcək) fərqləndirir.

Azərbaycan dilçiliyində feil zamanlarının daha geniş və sistemli şəkildə araşdırılması isə XX əsrin 30-cu illərindən sonrakı mərhələdə aparılmışdır. Bu istiqamətdə mühüm addımlardan biri Ə.Dəmirçizadə və D.Quliyevin birgə müəllifi olduqları *Qrammatika* əsəri olmuşdur. Müəlliflər burada feil zamanlarını sadə və mürəkkəb olmaqla iki qrupa ayırmış, ümumilikdə altı zaman formasını müəyyənləşdirmiş və onların izahını vermişlər. Əsərdə zamanlar ənənəvi olaraq üç əsas qrupa bölünmüşdür: keçmiş, indiki və gələcək zaman.

Keçmiş zamanın təsnifində üç formaya rast gəlinir:

1. yaxın keçmiş (-di);
2. uzaq keçmiş (-miş);
3. qəti keçmiş (-ıb).

Gələcək zaman isə iki alt növdə təqdim olunmuşdur: gələcək və müzare formaları. Lakin keçmiş zamanın bölgüsündə “qəti keçmiş” formasının ayrıca zaman kimi göstərilməsi mübahisəli sayılır. Çünki feil kökünə -ıb, -ib, -ub, -üb şəkilçilərinin artırılması ilə yaranan bu forma əslində uzaq keçmiş zamanın bir variantıdır.

Azərbaycan dilçiliyində feilin zaman sisteminə dair ən əhatəli və sanballı araşdırmalardan biri isə A.A.Axundovun adı ilə bağlıdır. Onun *Feilin zamanları* (1960) adlı əsəri həm orijinallığı, həm də elmi dəyəri ilə seçilərək sonrakı araşdırmalara mühüm təsir göstərmişdir. Bu tədqiqatda ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilçiliyində obyektiv və qrammatik zaman anlayışları dəqiq müəyyənləşdirilmiş, həm ümumi, həm də rus dilçiliyində mövcud olan mübahisəli fikirlərə tənqidi münasibət bildirilmiş, türkoloji ədəbiyyatda məsələnin qoyuluşu sistemli şəkildə şərh edilmişdir. Əsərin ən mühüm üstünlüyü isə ondan ibarətdir ki, burada Azərbaycan dilində feilin zaman sistemi bütöv, aydın və elmi əsaslarla təqdim edilmişdir. Akademik A.A.Axundov haqlı olaraq Azərbaycan dilində feilin zamanlarının süni şəkildə çoxaldılmasına qarşı çıxmış, uzaq keçmiş, bitməmiş keçmiş, müzareli keçmiş, gələcəkli keçmiş və bu kimi formaların real mövcudluğunu elmi əsaslarla təkzib etmişdir.

Aysel Aslanova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-5790-9868>

a.aslanova.87@mail.ru

Seyid Əzim Şirvaninin maarifçilik izi

Açar sözlər: *Seyid Əzim Şirvani, maarifçilik, üsuli cədid, təhsil, məktəb, cəhalət*

Keywords: *Seyid Azim Shirvani, enlightenment, Usuli-Jadid, education, school, ignorance*

Təqdim olunan məqalədə XIX əsr Azərbaycan maarifçiliyinin və təhsil tarixinin inkişafında xüsusi rol oynamış Seyid Əzim Şirvaninin həyat və yaradıcılığı, eləcə də Üsuli-Cədid hərəkatının Azərbaycan təhsil sisteminə təsiri elmi aspektdə təhlil edilir. Bununla yanaşı, yazarın o dövrün əsas problemlərinə münasibəti, cəhalət, avamlıq və sosial geriliyə qarşı mübarizəyə yönəlmiş fəaliyyəti, eləcə də onun pedaqoji-ictimai sahədəki işi geniş şəkildə işıqlandırılır.

Məqalənin girişində ictimai xadimi Seyid Əzim Şirvanini formalaşdıran mühit təsvir olunur. Şamaxının zəngin mədəni və dini mühiti, şairin erkən yaşlarından aldığı təhsil, ərəb və fars dilləri ilə yanaşı, Şərq ədəbiyyatına dərinlən bələd olması onun maarifçi dünyagörüşünün formalaşmasında əsas amillər kimi göstərilir. Bu zəngin mühitdə yetişən Seyid Əzim sanki “Şamaxıdan doğan günəş” kimi Azərbaycan maarifçiliyinə yeni bir istiqamət gətirmişdir. Bundan əlavə, XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda maarifçilik mühitinin inkişafı, milli burjuaziyanın və ziyalıların təhsil sahəsində gördüyü işlər, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Həsən bəy

Zərdabi kimi mütəfəkkirlərin ölkədə intellektual dirçəliş yaratmaqda oynadıqları rol xüsusi olaraq vurğulanır.

Məqalənin əsas hissəsi Seyid Əzim Şirvaninin maarifçi fəaliyyətinin çoxşaxəli istiqamətlərinə həsr olunmuşdur. Şairin poeziyasında cəhalətə qarşı mübarizə, savadın təbliği, insanın mənəvi kamilliyi kimi mövzuların necə ön plana çıxdığı göstərilir. Şairin “Əkinçi” qəzeti ilə əməkdaşlığı, burada nəşr olunan şeirləri və məqalələri ana dilinin saflığının qorunması, elmin, təhsilin geniş təbliği baxımından mühüm vasitə kimi dəyərləndirilir. “Cəhalət rəmzi”, “Mircəfərə xitab”, “Müctəhidin təhsildən qayıtması” kimi əsərlərdən gətirilən nümunələrlə Şirvaninin cəmiyyətdə kök salmış xurafat və avamlığa, dövrünün qaragüruhçularına qarşı tutduğu sərt mövqe isə ətraflı şəkildə izah edilir.

Tədqiqatda sevilən şair Seyid Əzimin pedaqoji fəaliyyətinə də geniş yer verilir. Onun müəllimlik fəaliyyəti, gəncləri elmə təşviq etməsi, təhsil sistemində o dövrün müasir üsullarına üstünlük verməsi və müəllimin cəmiyyətdəki rolu haqqında baxışları maarifçi ideyalarının praktiki ifadəsi kimi təqdim edilir. “Oğluma xitab” əsəri ilə yanaşı, şairin “Beytüs-səfa” ədəbi məclisindəki fəaliyyəti, burada yetişdirdiyi gənclər və bu mühitin sonrakı Azərbaycan ziyalılarının formalaşmasında verdiyi töhfələr xüsusi qeyd olunur.

Məqalənin növbəti hissəsi Üsuli-Cədid hərəkatının ideoloji əsasları və bu hərəkatın bütün Türk dünyasında formalaşma səbəblərini əhatə edir. Cədidçilərin ənənəvi mədrəsə təhsilinin məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq, dünyəvi elmlərin tədrisini genişləndirmək, ana dilində təhsili möhkəmləndirmək kimi məqsədləri izah edilir. Mürəkkəb bir yaradıcılıq yolu keçmiş Şirvani bu ideyaların Azərbaycanda yayılmasında oynadığı önəmli rol, onun yeni təlim metodlarını məktəbində tətbiq

etməsi və təhsil sahəsində islahatlara verdiyi fəal dəstək elmi arqumentlərlə əsaslandırılır.

Həmçinin, ömrünün 40 ilini millətinin maariflənməsi və tərəqqisi yolunda fəda edən ziyalı Firudin bəy Köçərlinin Seyid Əzimin yaradıcılığına verdiyi yüksək dəyər də məqalənin mühüm məqamlarından biridir. Firudin bəy Şirvaninin Şərq ölkələrini səyahət etməsinə baxmayaraq, yaradıcılığında orijinallığı və milli dəyərləri qoruduğunu vurğulayır. Bu fikir Şirvaninin Azərbaycan maarifçiliyi tarixində yenilikçi yanaşma nümayiş etdirməsinə baxmayaraq, milli dəyərlərə bağlı bir şəxsiyyət olduğunu göstərmək məqsədilə təqdim edilir.

Məqalənin nəticə hissəsi Seyid Əzim Şirvaninin Azərbaycan maarifçiliyi tarixində mühüm rolunu ümumiləşdirir. Ziyalı, vətənpərvər Şirvani yalnız şair kimi deyil, həm də maarifçi, pedaqoq və ictimai fikir adamı kimi xalqının intellektual inkişafında silinməz iz buraxmışdır. Onun satirik və maarifçi poeziyası, cəmiyyətdə düşüncə tərzini dəyişmək istəyi, avamlıq və xurafatı aradan qaldırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda, Üsuli-Cədid hərəkatının ideyalarının Azərbaycanda yayılması və təhsil sisteminin modernləşməsi istiqamətində xalqını maarifçiliyə səsləyən Şirvaninin fəaliyyəti yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur.

Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə adını qızıl hərflərlə yazan Şirvaninin yaradıcılığının maarifçilik ideologiyası ilə birləşdiyini, onun ictimai və pedaqoji fəaliyyəti vasitəsilə Azərbaycan cəmiyyətində müasir düşüncənin inkişafına göstərdiyi töhfələr elmi və kompleks şəkildə təhlil edilir.

Fəridə Əlimirzəyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-0196-1906>

faridaalimirzoyeva@gmail.com

Peşəkarlıq anlayışı və müəllim fəaliyyətində rolu

Açar sözlər: *müəllim peşəkarlığı, pedoqoji bacarıqlar, fənn bilikləri, davamlı inkişaf, təhsil keyfiyyəti*

Keywords: *teacher professionalism, pedagogical skills, subject knowledge, continuous development, education quality*

Peşəkarlıq anlayışı cəmiyyətin inkişafında və insan potensialının formalaşmasında vacib yer tutur. Peşəkarlıq – bir şəxsin öz peşəsini yüksək səviyyədə, bacarıqla və məsuliyyətlə yerinə yetirmə keyfiyyətidir. “Peşəkarlıq” sözü “peşə” kökündən yaranmışdır. “Peşə” termini fars mənşəli “pişe” sözündən götürülüb və “iş”, “əmək”, “məşğuliyyət”, “sənət” mənasını verir. Bu kökə əlavə olunan “-kar” şəkilçisi “edən” mənasını ifadə edir (məsələn, sənətkar – sənətlə məşğul olan), “-lıq” şəkilçisi isə türk mənşəlidir və “keyfiyyət” mənasını bildirir. Beləliklə, “peşə+kar+lıq” birləşməsi “peşə ilə məşğul olma xüsusiyyəti” və ya “peşəyə aid keyfiyyət” anlamı verir.

Peşəkarlıq həm şəxsi keyfiyyət, eyni zamanda sosial dəyər kimi də təhsil sisteminin əsas məqsədlərindəndir. Müəllimlik fəaliyyətində peşəkarlıq mühüm əhəmiyyət daşıyır, çünki müəllim yalnız cəmiyyətin gələcəyini formalaşdıran deyil, eyni zamanda topluma çox böyük təsir göstərən və onları yönləndirəcək gücə sahib olan əsas fiqurdur. Malala Yousafzai-nin məşhur *I Am Malala: The Girl Who Stood Up for Education and*

Was Shot by the Taliban (2013) əsərində qeyd etdiyi kimi, “Bir kitab, bir qələm, bir uşaq və bir müəllim dünyanı dəyişdirə bilər” (Yousafzai, 2013, p. 310).

Yeni təhsil sisteminin tələblərinə əsasən, müəllimin peşəkarlığı təhsilin keyfiyyətinə təsir göstərən ən önəmli amillərdən biridir. Peşəkarlıq dedikdə yalnız ixtisas biliklərinin dərinliyi deyil, həmçinin müəllimin təhsil alanlara düzgün yanaşması, etik qaydalara riayət etməsi, daim özünüinkışaf etdirməyə marağı və s. kimi faktorlar da nəzərdə tutulmalıdır.

Shulman-a görə, peşəkarlıq yalnız “nəyi öyrətmək” deyil, həm də “necə öyrətmək” biliyinə sahib olmaqdır (“Those who understand ... knowledge growth in teaching”; Shulman, 1986, pp. 9–10). O, müəllim peşəkarlığını “pedagogical content knowledge” (PCK) – yəni fənn bilikləri ilə tədris bacarıqlarının sintezi kimi izah edir. Fikrimcə, bu yanaşma müəllimin peşəkar inkişafının iki əsas istiqamətini vurğulayır: həm fənn bilikləri, həm də pedaqoji bacarıqların sintezini. Belə ki, yalnız mövzu üzrə ekspert olmaq bəs deyil; müəllim həmin mövzunu şagirdlər üçün əlçatan, maraqlı və səmərəli şəkildə təqdim edə bilməlidir. Bu səbəbdən PCK (pedagogical content knowledge) konsepsiyası müəllim peşəkarlığının həm nəzəri, həm də praktik tərəflərini birləşdirən, təhsilin keyfiyyətini artıran fundamental bir anlayış kimi qiymətləndirilə bilər.

Aparılan araşdırma göstərir ki, peşəkar müəllim həm fənn üzrə dərin biliklərə malik olmalı, həm də həmin bilikləri pedaqoji strategiyalarla şagirdlərə çatdırmaq bacarığına sahib olmalıdır. Bu da müəllimin peşəkar fəaliyyətini təkcə texniki səriştə ilə yox, həm də pedaqoji ustalıqla qiymətləndirməyə də imkan verir. OECD (2016) müəllim peşəkarlığını üç əsas elementlə təqdim edir: bilgi bazası, müəllimin işində avtonomiya və həmkarlarla əməkdaşlıq (peer networks). Bilgi bazası müəllimlərin fənn bilikləri ilə yanaşı pedaqogika və tədris

metodikaları üzrə də geniş biliklərə sahib olmalarını nəzərdə tutur. Avtonomiya müəllimlərin dərs məzmunu, qiymətləndirmə metodları və tədris yanaşmaları ilə bağlı qərar vermək səlahiyyətini ifadə edir ki, bu da onların peşəkar məmnuniyyətini və effektivliyini artırır. Həmkarlarla əməkdaşlıq isə müəllimlərin mentorluq proqramlarında iştirak etməsi, həmkarları ilə təcrübə paylaşması və rəy mübadiləsi aparması vasitəsilə peşəkar inkişafı dəstəkləyir (OECD, 2016, s. 3–4). Bu üç element birgə olaraq müəllimlərin peşəkar bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və tədris keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verir.

Nəzərimcə, bu elementlər bir-birini tamamlayan və müəllimin peşəkar fəaliyyətinin keyfiyyətini artıran əsas prinsiplərdir. Bilgi bazası yalnız fənn biliklərini deyil, həmçinin pedaqoji və psixoloji bilikləri əhatə etməli, müəllimin şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını nəzərə almasına imkan yaratmalıdır. Avtonomiya müəllimin öz tədris prosesini planlama və qərar vermə səlahiyyətini təmin edir ki, bu da onların yaradıcılıq və innovativ yanaşmalarını ortaya çıxarır. Həmkarlarla əməkdaşlıq isə müəllimlərin təcrübələrini paylaşması, bir-birindən öyrənməsi və rəy mübadiləsi aparması vasitəsilə peşəkar inkişafı dəstəkləyir. Bu üç elementin birləşməsi müəllimin peşəkar bacarıqlarını yalnız bilik və təcrübə səviyyəsində deyil, həm də pedaqoji ustalığ və sosial əlaqələr vasitəsilə yüksəldir. Bu yanaşma müəllimlərin ömürboyu inkişafını və tədris prosesinin keyfiyyətinin davamlı yüksəlişini təmin edir.

Cari nəzəri araşdırmalar göstərir ki, müəllim peşəkarlığı yalnız fənn bilikləri ilə məhdudlaşmır, həm də pedaqoji bacarıqları, yaradıcılığı və şagirdlərə effektiv tədris metodlarını tətbiq etmə qabiliyyətini əhatə edir. Nəticədə, peşəkar müəllimlərin yetişdirilməsi təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında, şagirdlərin həyatı bacarıqlarla təmin olunmasında və ümumi təhsil sisteminin inkişafında həlledici rol oynayır.

Əlavə olaraq, müəllim peşəkarlığı cəmiyyətin gələcəyinə təsir göstərən strateji bir faktor olaraq qiymətləndirilməlidir. Çünki müasir təhsil sistemində peşəkar müəllimlərin yetişdirilməsi yalnız şagirdlərin akademik biliklərini artırmaqla kifayətlənmir; eyni zamanda onların yaradıcılıq, kritik düşüncə və sosial bacarıqlarının inkişafını təmin edir. Bu yanaşma göstərir ki, müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafı və tədris keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün dövlət siyasətləri, pedaqoji proqramlar və kollegial əməkdaşlıq sistemləri bir-biri ilə uyğun işləməlidir. Nəticədə, peşəkar müəllimlərin hazırlanması təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında, şagirdlərin həyatı bacarıqlarla təmin olunmasında və ümumi təhsil sisteminin davamlı inkişafında həlledici rol oynayır (Shulman, 1986, pp. 9–10; OECD, 2016, s. 3–4).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyası. (2006a). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: I cild*. Şərq-Qərb, 215.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyası. (2006b). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: II cild*. Şərq-Qərb.
3. OECD. (2016). *Supporting teacher professionalism: Insights from TALIS 2013*. OECD Publishing, 3–10
<https://doi.org/10.1787/9789264248601-en>
4. OECD. (2018). *Reinforcing and innovating teacher professionalism*. OECD Publishing, 10–15.
https://www.oecd-ilibrary.org/education/reinforcing-and-innovating-teacher-professionalism_9789264304483-en
5. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4–14.
<https://www.jstor.org/stable/1175860>

Afət Fətəliyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-7746-3535>

afetsukurlu15021960@gmail.com

Mühit və nitqin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsi

***Açar sözlər:** nitqin inkişafı, sosial və mədəni mühit, ünsiyyət mədəniyyəti, Azərbaycan konteksti, pedaqoji və psixoloji aspektlər*

***Keywords:** speech development, social and cultural environment, communication culture, Azerbaijani context, pedagogical and psychological aspects*

Nitq insanın sosial və intellektual inkişafının əsas göstəricilərindən biridir. Onun formalaşması yalnız bioloji amillərlə məhdudlaşmır, həm də insanın daxil olduğu mühitin sosial, mədəni və psixoloji şərtləri ilə sıx bağlıdır. Uşağın ilk nitq təcrübəsi ailə mühitində başlayır, daha sonra məktəb, ictimai qruplar və cəmiyyətin müxtəlif təsisatları vasitəsilə zənginləşir. Bu baxımdan nitqin inkişafı ilə mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsi dilçilik, pedaqogika, psixologiya və sosiologiya üçün mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyət daşıyır.

Nitqin inkişafında sosial mühitin rolu

Sosial mühit nitqin əsas inkişaf mənbəyidir. Vygotsky-yə (1986, p. 102) görə, nitq və təfəkkür sosial qarşılıqlı əlaqələrin məhsulu olaraq yaranır. Uşaq böyüklərlə ünsiyyət prosesində dil vahidlərini mənimsəyir, onları praktik fəaliyyətində tətbiq etməklə nitq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Ailə daxilindəki ünsiyyətin keyfiyyəti, valideynlərin danışq tərz, uşağa yönələn nitqin zənginliyi onun nitq mədəniyyətinə birbaşa təsir edir.

Azərbaycan kontekstində aparılan tədqiqatlarda da göstərilir ki, ailədə kitab oxuma ənənəsinin olması, uşaqlara verilən dil materiallarının zənginliyi onların lüğət ehtiyatının genişlənməsində mühüm rol oynayır (Əliyev, 2013, s. 25). Məktəb mühiti isə uşağın şifahi nitqdən yazılı nitqə keçidini təmin edən əsas məkandır. Müəllimlərin nitq nümunələri, tədris materiallarının dili və şagirdlərarası ünsiyyət prosesləri nitq inkişafının əsas hərəkətverici qüvvələrindən sayılır.

Nitqin inkişafına təsir edən mədəni və ictimai faktorlar

Dil və nitq yalnız fərdi ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də ictimai və mədəni dəyərlərin daşıyıcısıdır. Halliday (1978) dili sosial semiotik sistem kimi şərh edərək qeyd edir ki, nitq cəmiyyətin mədəniyyətini əks etdirən əsas göstəricidir. Nitq vasitəsilə cəmiyyətin kollektiv yaddaşı qorunur, sosial dəyərlər ötürülür.

Azərbaycanda nitqin inkişafında mədəni amillərin təsiri xüsusilə güclüdür. Folklor nümunələri, atalar sözləri, məsəllər və ədəbiyyat uşaqların nitq ehtiyatının formalaşmasına zəngin töhfə verir (Məmmədov, 2017, s. 44). Kütləvi informasiya vasitələri və sosial media isə müasir dövrdə nitq mədəniyyətinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir. Bir tərəfdən onlar ünsiyyət imkanlarını genişləndirir, digər tərəfdən isə dilin normativ qaydalarının pozulmasına səbəb ola bilər.

Nitq və mühitin qarşılıqlı təsiri

Mühitin nitqə təsiri danılmazdır, lakin nitq də öz növbəsində mühitin formalaşmasına təsir göstərir. İnsanların şifahi və yazılı ifadə bacarıqları cəmiyyətin ünsiyyət mədəniyyətini müəyyənləşdirir. Bronfenbrennerin (1979) ekoloji inkişaf nəzəriyyəsinə görə, fərdin davranışı və dil bacarıqları onun daxil olduğu mikrosistemlər – ailə, məktəb, dost çevrəsi – tərəfindən yönləndirilir, lakin bu sistemlərin inkişafında da fərdin aktiv rolu vardır.

Azərbaycan reallığında da aydın görünür ki, nitqi zəngin olan şəxslər mühitdə intellektual təsir gücünə malik olur. Məsələn, müəllimlərin və ziyalıların nitqi yalnız pedaqoji deyil, həm də ictimai nümunə rolunu oynayır. Nitqin mədəniyyətlə birgə inkişafı nəticəsində cəmiyyətin sosial ünsiyyət sistemi möhkəmlənir.

Pedaqoji və psixoloji aspektlər

Nitqin inkişafı pedaqoji prosesin ayrılmaz hissəsidir. Məktəb mühiti uşaqların yalnız bilik əldə etdiyi yer deyil, həm də nitq bacarıqlarını inkişaf etdirdiyi sosial laboratoriyadır. Müəllimlərin şagirdlərlə ünsiyyət tərz, dərslərin aparılma metodu və tədris materiallarının dili nitqin zənginləşməsinə təsir göstərir (Babayev, 2009, s. 17).

Psixoloji baxımdan isə nitq inkişafı idrak proseslərinin – yaddaş, diqqət, təfəkkür – inkişafı ilə sıx bağlıdır. Tomasello (2003, p. 56) qeyd edir ki, uşaqlar dil vahidlərini yalnız passiv şəkildə deyil, istifadəyə yönəlmiş fəaliyyətlərdə mənimsəyirlər. Bu prosesdə mühitin təklif etdiyi ünsiyyət imkanları həlledici rol oynayır.

Mühit və nitqin inkişafı qarşılıqlı təsir prosesindədir: mühit nitqin formalaşmasına, nitq isə mühitin intellektual və mədəni zənginləşməsinə xidmət edir. Azərbaycan mühitində ailə, məktəb, mədəniyyət və informasiya məkanı nitq inkişafının əsas təməl sütunlarıdır.

Nitqin yüksək səviyyədə inkişafı isə yalnız dilçilik məsələsi deyil, həm də pedaqoji, psixoloji və sosial kontekstdə araşdırılması vacib olan mühüm elmi və praktik problemdir.

Ədəbiyyat

1. Babayev, Ş. (2009). *Nitq mədəniyyəti və üslub*. Elm.
2. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.
3. Əliyev, A. (2013). *Dil və cəmiyyət: ünsiyyət problemləri*. Elm və Təhsil.
4. Halliday, M. A. K. (1978). *Language as social semiotic*. Edward Arnold.
5. Məmmədov, R. (2017). *Azərbaycan dilinin inkişafında sosial faktorların rolu*. Nurlan.
6. Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press.
7. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and language*. MIT Press.

Aypara Babayeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0006-2236-4659>

sintaksisaz@gmail.com

Hüseyn Abbaszadənin bir sıra hekayə obrazları

Açar sözlər: *Hüseyn Abbaszadə hekayələri, "Təsəlli", müharibə, məhəbbət, gənclər və qocalar*

Keywords: *Huseyn Abbaszadeh's stories, "Consolation", war, love, youth and old people*

Dahi Azərbaycan yazıçısı Hüseyn Abbaszadənin ədəbi irsi həm məzmun, həm də ideya baxımından tədqiqatçıların xüsusi maraq göstərdiyi mövzular sırasındadır. Onun yaradıcılığı Birinci və İkinci dünya müharibələrinin insan talelərinə təsirini dərin bəşəri duyğularla əks etdirməsi ilə seçilir. Abbaszadə öz hekayələrində sadə insanların həyatına müraciət edir, gündəlik məişət hadisələrindən böyük mənəvi dərslər çıxarmağı bacırır. Yazıçının dili səlis, doğma xalq danışığı üslubuna yaxın olduğu üçün onun əsərləri bu gün də oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanır.

Abbaszadənin hekayələrində əsas diqqət insanın mənəvi aləminə, fədakarlığına, səmimiyyətinə yönəlir. Onun qəhrəmanları müəllimlər, kənd sakinləri, gənclər və yaşlı insanlar kimi sadə həyat tərzini sürən adamlardır. Lakin bu sadəliyin arxasında böyük insanlıq nümunələri, mənəvi bütövlük və yüksək insani dəyərlər dayanır. "Uçurumdan keçən yol", "Təsəlli", "Dağ dağa rast gəlməz", "Meynə", "Köhnə sandıq" kimi hekayələr həm real həyat müşahidələri ilə zəngin, həm də didaktik məzmun

daşıyan nümunələrdir. Yazıçı qəhrəmanlarının xarakterini onların davranışları, seçimləri və kiçik həyat epizodları vasitəsilə açır; hər obraz öz doğrusu və yanlışı ilə təsvir olunur.

“Uçurumdan keçən yol” hekayəsi Abbaszadə yaradıcılığında dostluq, sədaqət və insanın mənəvi borcu kimi mövzuların uğurlu bədii təcəssümüdür. Nahid və Səfi obrazları çətin şəraitdə belə bir-birinə dayaq olan dost nümunəsi kimi təqdim edilir. Hekayədə əsas dramatik xətt çayın üzərindəki körpünün uçması və iki dostun təhlükə ilə üz-üzə qalması fonunda açılır. Yazıçı hadisənin finalını oxucunun təxəyyülünə buraxmaqla emosional gərginliyi gücləndirir və dostluğun müqəddəs bir dəyər olduğunu vurğulayır: “Nahid az qaldı ki, yıxılsın. O, axının əksinə doğru yönələrək daşlı, çınqıllı sahilə çıxdı. Rahatlıqla geri döndü. Səfinin durduğu yerə baxdı ki, yoldaşına əl eləyib getsin. Səfi uçurumun qırağında yox idi. O, Nahidin gəldiyi cığırda kol-kosdan tuta-tuta ehtiyatla dərəyə enirdi” (Abbaszadə, 2006, s. 15).

“Təsəlli” hekayəsi insani qayğı, ailə münasibətləri və fədakarlıq mövzularını ön plana çəkir. Badam xala və Fərəcin münasibəti uzun illərin sevgi və hörmət ənənəsinin davamı kimi təsvir olunur. Xəstəlik, qocalıq, köhnə dostluqların yenidən həyat verməsi kimi motivlər insanın mənəvi dözümlülüyünü və sevginin əvəzsiz gücünü göstərir. Hekayənin hər sətirində ailə sədaqəti, mehribanlıq və insanın sevdiyi şəxs üçün etdiklərinin dəyəri hiss olunur.

“Köhnə sandıq” hekayəsi isə müharibənin acı nəticələrini, şəhidlik və vətənpərvərlik duyğusunu əks etdirən ən təsirli nümunələrdən biridir. Cəbhədə həlak olan Əlinin xatirəsinə həsr edilən bu hekayə oxucunu həm kədər, həm qürur, həm də xatirələrin müqəddəsliyi ilə üz-üzə qoyur. Köhnə sandığın içində saxlanılan məktublar, toya alınmış əşyalar və gerçəkləşməmiş arzular müharibənin bir ailənin həyatında necə dərin iz

buraxdığını göstərir. Əlinin məktubundan gətirilən sitatlar hekayənin emosional yükünü artırır və oxucuda həm milli fəxr, həm də hüzn hissi oyadır.

“Siz kimsiniz?” hekayəsi daha çox insan psixologiyasına, məhəbbətin və emosiyaların şüurdan asılı olmadan formalaşmasına diqqət çəkir. Nəcibənin müdirinə olan gizli hörməti və qəlbi təlatümləri insan hisslərinin dərinliyini və gözlənilməzliyini əks etdirir.

Yazıçının hekayələrində köhnə Bakı mühiti xüsusi ustalıqla canlandırılır. İçərişəhərin küçələri, Bakının məhəllələri, evlərin daxili görünüşləri real təsvirlərlə oxucuya çatdırılır. Müharibə dövrlərinin faktları, cəbhə səhnələri və insanların yaşadığı çətinliklər realist təsvir gücü ilə qələmə alınıb. Abbaszadə qəhrəmanlarını xalqın arasından seçərək oxucuya yaxınlaşdırır, onların iztirablarını, sevinc və kədərini təbii və səmimi şəkildə təqdim edir.

Hüseyn Abbaszadə Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun yaradıcılığı insanın mənəvi aləminin, müharibə illərinin ağrı-acılarının və gündəlik həyatın dərin mənalarının bədii ifadəsidir. Yazıçının hekayələri sadəliyi, səmimiyyəti, tərbiyəvi mahiyyəti və bəşəri duyğulara çağırışı ilə seçilir. “Uçurumdan keçən yol”, “Təsəlli”, “Köhnə sandıq” və s. kimi əsərlər dostluq, məhəbbət, fədakarlıq və insana hörmət kimi dəyərləri ön plana çəkir. Abbaszadənin nəsrində həm dövrün real ictimai mənzərəsini, həm də insanlığın əbədi dəyərlərini əks etdirdiyinə görə bu gün də ədəbi nəslin diqqətindədir və böyük dəyər kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Abbaszadə, H. (2006). *Seçilmiş əsərləri* (I cild). Şərq-Qərb.

Esmira Cəbraylova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-6924-4472>

cbraylovaesmira81@gmail.com

Şagirdlərin ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarını mənimsəmə yolları

Açar sözlər: *ədəbiyyatşünaslıq, pedaqogika, interaktivlik, multimodal təlim, fəal öyrənmə*

Keywords: *literary studies, pedagogy, interactivity, multimodal learning, active learning*

Müasir təhsil sistemində ədəbiyyat dərslərinin məqsədi yalnız bədii əsərlərin məzmununu öyrətmək deyil, eyni zamanda şagirdlərin ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarını dərk etməsini, bədii təhlil bacarıqlarını inkişaf etdirməsini təmin etməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün ənənəvi izah-mühazirə modeli kifayət etmir; dərs prosesində interaktiv, tənqidi düşünməni stimullaşdıran və yaradıcı fəallığı artıran mexanizmlərin tətbiqi tələb olunur. Şagirdlərin ədəbi anlayışları mənimsəmə yolları bir neçə istiqamətdə formalaşır:

Konstruktivist yanaşma – şagirdin bilikləri müəllimin hazır formada verməsi ilə deyil, öz müşahidə və təhlili əsasında kəşf etməsi təmin olunur. Məsələn, əsərin süjet və kompozisiya quruluşunun müəllim tərəfindən izahı əvəzinə qrup işi vasitəsilə şagirdlərin özlərinin sxem yaratması daha effektiv nəticə verir.

Konstruktivist təhsil texnologiyaları təhsilə elə bir baxışdır ki, burada öyrənənlər öz biliklərini özləri konstruksiya edir, inşa edir, qururlar. Öyrənənlər həqiqəti öz təcrübələri ilə müəyyən edirlər (Süleymanova, 2021, s. 28).

Problemlə əsaslanan öyrənmə – bədii mətn qarşısında suallar qoyulur: “Əsərdə konflikt nədir və niyə yaranır?”, “Müəllif obrazların dili ilə hansı ideyanı təqdim edir?”. Şagird problemin həllində ədəbiyyatşünaslıq terminlərindən təbii şəkildə istifadə etməyə başlayır.

Rəqəmsal və multimodal resurslardan istifadə – elektron ədəbiyyat xəritələri, vizual təhlil cədvəlləri, interaktiv testlər və qısa video-təhlillər terminlərin daha tez yadda qalmasına və abstrakt anlayışların konkretləşməsinə imkan yaradır.

Assosiativ və müqayisəli təhlil mexanizmləri – müxtəlif janrlardan və dövrlərdən olan əsərlərin qarşılaşdırılması şagirdlərin ədəbi janr, üslub, motiv kimi anlayışları mənimsəməsində sistemlilik yaradır.

Refleksiya və metakognitiv dəyərləndirmə – şagirdlər təhlil prosesindən sonra “Nə öyrəndim?”, “Bu anlayışı necə tətbiq etdim?” sualları vasitəsilə öz öyrənmə fəaliyyətini qiymətləndirirlər. Bu, biliklərin dayanıqlığını artırır. Şəxsiyyətin formalaşmasında və ümumiyyətlə insanın mənəvi inkişafında ədəbiyyatın mühüm rol oynadığı həm filoloji, həm də pedaqoji tədqiqatlarda dəfələrlə vurğulanmışdır. Ədəbiyyat yalnız bədii-estetik dəyərlərin daşıyıcısı kimi deyil, həm də insanın dünya-görüşünün, emosional-intellektual inkişafının əsas vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilir. Bu səbəbdən ədəbiyyat fənninin tədrisi mövzusu daim aktual olmuş, bu istiqamətdə müxtəlif dərslər vəsaitləri, metodik qaynaqlar və elmi-metodik məqalələr hazırlanaraq çap edilmişdir.

Müasir təlim prinsiplərinin tətbiqi və fənlərin tədrisində bu prinsiplərin nəzərə alınması ədəbiyyat dərslərinin quruluşuna yenidən yanaşmağı, daha yaradıcı və effektiv dərslər modellərinin hazırlanmasını zəruri edir. Bu, ənənəvi dərslər strukturundan kənara çıxaraq yeni metodların, innovativ texnologiyaların və interaktiv yanaşmaların dərslər prosesinə inteqrasiyasını tələb edir.

Şagirdlərin ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarını mənimsəməsində aktiv interaktivlik mühüm rol oynayır. Onların dərş zamanı müzakirələrdə, qrup işlərində və debatlarda fəal iştirak etməsi, həmçinin yaradıcı tapşırıqları yerinə yetirməsi nəzəri biliklərin daha effektiv qavranmasını təmin edir. Sual-cavab, fikir mübadiləsi, rol oyunları və layihə fəaliyyətləri kimi interaktiv üsullar dərşlərin maraqlı keçməsinə və şagirdlərin təlimə yüksək səviyyədə cəlb olunmasına şərait yaradır.

Fəal/interaktiv təlimdə şagirdlərin idrak fəallığının təmin edilməsi hər şeydən üstün tutulur. Bu məsələdə isə iki cəhətə önəm verilir. Birincisi, idrak fəallığının yaradılması, ikincisi onun davamlılığına nail olunmasıdır (Hüseynoğlu, 2009, s. 16).

Fəal və interaktiv təlim əldə olunan biliklərin praktikada istifadəsinə imkan verir və ən əsası, şagirdlərin praktiki bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlir, bacarıqların formalaşmasına üstünlük verir. Şagirdlərin ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının mənimsənilməsi prosesində dərş mühitində motivasiyanın yüksəldilməsi əhəmiyyətli rol oynayır. Fərdi öyrənmə strategiyalarının nəzərə alınması şagirdlərin ədəbi nəzəriyyə konseptlərini daha dərinədən qavramalarına kömək edir. Tədqiqatçılıq vərmişlərinin inkişaf etdirilməsi ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının tərfferruatlı mənimsənilməsinə təkan verir. Multimodal tədris materiallarının tətbiqi şagirdlərin müxtəlif hissi qavrayışlarını əhatə etməklə öyrənmə prosesini asanlaşdırır. Müasir informasiya texnologiyaları vasitəsilə ədəbi anlayışların vizuallaşdırılması yaddaşın möhkəmlənməsinə müsbət təsir göstərir. Tədris proqramlarında ədəbi nəzəriyyənin praktik nümunələrlə əlaqələndirilməsi konseptual biliklərin effektiv mənimsənilməsini sürətləndirir. Şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətlərə cəlb olunması nəzəri biliklərin praktik tətbiqinə imkan yaradır.

Kollektiv layihələrin təşkili ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə mənimsənilməsinə şərait

yaradır. Müəllimlərin geri bildirimini şagirdlərin səhvlərini aradan qaldırmaq və bilik səviyyəsini artırmaq üçün əhəmiyyətlidir. Ədəbi anlayışların mənimsənilməsində tarixi və mədəni kontekstlərin təqdimatı əhəmiyyətli yer tutur. Şagirdlərə müxtəlif ədəbi məktəblərin əsas prinsiplərinin öyrədilməsi onların nəzəri perspektivini genişləndirir. Ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının dərinlən mənimsənilməsi üçün şagirdlərə tədqiqat mövzularının seçilməsi imkanı verilməlidir. Özünüqiymətləndirmə və refleksiya bacarıqlarının inkişafı öyrənmə motivasiyasını artırır (Aslanov, 2011).

Dərslərdə müxtəlif tədris resurslarının kombinasiyası öyrənmə prosesinin zənginləşməsinə şərait yaradır. Şagirdlərin müzakirələrdə aktiv iştirakı onların anlayış səviyyəsini yüksəldir. İntertekstual analiz bacarıqlarının inkişafı ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının genişlənməsinə xidmət edir. Müəllimin pedaqoji və ünsiyyət bacarıqları ədəbi konseptlərin mənimsənilməsində əhəmiyyətli amildir. Ədəbi mətnlərin tənqidi təhlili nəzəri biliklərin praktikada tətbiqinə şərait yaradır. Müasir pedaqoji metodların tətbiqi şagirdlərin ədəbiyyata marağını və təhsil prosesinə cəlb olunmasını artırır. Dil və nitq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarının qavranılmasını asanlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Aslanov, Y. (2011). *Ədəbiyyat tədrisi: Ənənə və müasirlik*.
2. Hüseynoğlu, S. (2009). *Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: Fəal/interaktiv təlim*.
3. Süleymanova, A. (2021). Pedaqoji təhsilin məsafədən təşkilində səmərəliliyin təmin edilməsi. *Azərbaycan məktəbi*, (1).

Nərmin Əzimova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0007-5600-0690>

nerminezimova89@gmail.com

Nəbi Xəzri poeziyasında təbiət konsepsiyası və onun fənlərarası təlim modelində tətbiqi

Açar sözlər: Nəbi Xəzri, lirika, təbiət, tədris, integrasiya

Keywords: Nabi Khazri, lyricism, nature, education, integration

XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən parlaq simalarından biri olan Nəbi Xəzri lirikasında təbiət yalnız estetik fon və ya təsvir obyekt deyil, insanın daxili aləmini, zamanın ritmini və bəşəri duyğuları açıqlayan fəlsəfi sistem kimi çıxış edir. Xəzri poeziyasında küləyin uğultusu, dənizin nəfəsi, dağların əzəməti, ağacların pıçıltısı mücərrəd poetik təsvirlər deyil, insanın varlıqla dialoqunun bədii ifadəsi kimi təqdim olunur. Bu baxımdan, onun təbiət konsepsiyası həm poetik-estetik, həm də ekoloji-fəlsəfi bir bütövlük yaradır.

Vaqif Yusifli yazırdı ki, Nəbi Xəzrinin təbiət lirikasında Dağ, Dərə, Çinar, Kəhkəşan, Çay, Xəzər poetik simvola çevriləblər. Təbiətin harmoniyadan ibarət olduğunu, poeziyanın da təbiətin təbii davamına çevrilməsini, insanla təbiətin ən böyük birliyini Nəbi Xəzri poeziyasında da daha aydın hiss edirik. Böyük tənqidçimiz Yaşar Qarayev yazırdı ki: “Təbiətə münasibətdə şairlər müəllimlərdən çox iş görə bilirlər. Çünki burada biliklə yanaşı, həyəcan lazımdır, ehtiras lazımdır, sadəcə, öyrətmək yox, “yoluxdurmaq”, alıxdırmaq, narahat etmək lazımdır” və fikrimizcə, Nəbi Xəzri də təbiəti necə sevməyin dərslərini öyrədib bizə. Əslində onun poeziyasında İnsan,

Təbiət, Sevgi vəhdət halındadır (Yusifli, 2024). Çox təəssüflə qeyd etmək istərdim ki, hazırda orta məktəb dərsliklərində Nəbi Xəzrinin şeirlərinə yer verilmir. Şairin lirikasını əsasən universitet pilləsində təhsil alan tələbələr öyrənir. Halbuki Nəbi Xəzrinin təbiət mövzulu şeirləri məktəbyaşlı şagirdlər üçün də böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki onlar erkən yaşda ekoloji və estetik düşüncənin formalaşmasına, təbiətə marağın və ədəbi zövqün inkişafına xidmət edir. Şairin təbiət təsvirləri – suyun axını, rənglərin dəyişməsi, üfüq hadisələri və atmosfer səsləri – biologiya, coğrafiya kimi fənlərdə öyrədilən əsas anlayışların bədii şəkildə təqdim olunmasına şərait yaradır. Ədəbiyyat dərində bu misraların təhlili şagirdlərdə həm estetik düşüncə, həm də təbiət hadisələrinə elmi baxış formalaşdırır. Nəbi Xəzrinin lirikasından istifadə edən müəllimlər təbiət elmləri ilə ədəbiyyat arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirərək daha canlı, integrativ və mənalı öyrənmə mühiti yarada bilirlər.

Dağlara səs düşsün, çöllərə səda,

Çaylar göy dənizi qoy qucaqlasın,

Bu dünya durduqca qalasıdır o.

Kükrəsin şəlalə, coşsun, çağlasın!

Dağların ərköyün balasıdır o. (Nəbi Xəzri, 2014, s. 10)

Nəbi Xəzrinin bu misralarında təbiət sadəcə bir mənzərə kimi deyil, canlı bir varlıq kimi təqdim olunur. Burada suyun dövrənı, çayların dənizə qovuşması, şəlalənin energetik ritmi kimi obrazlar həm poetik, həm də təbiət elmlərində öyrənilən proseslərin bədii təəcəssümüdür. Bu cür təsvirlər şagirdlərə təbiəti həm elmi, həm də estetik baxımdan dərk etməyə imkan verir.

Boyandı qızıla bağdan axan su,

Bəyaz buludlar da gümüşü oldu.

Uzaq üfüqdəki göy gurultusu

Göylərin sonuncu gülüşü oldu (Nəbi Xəzri, 2014, s. 17)

“Bağdan axan suyun qızıla boyanması” və “buludların gümüşü olması” kimi poetik təsvirlər şagirdlərdə coğrafiya və fizikanın əsas anlayışlarını — işığın suda və buludlarda əks olunması, atmosfer optikası, günəş şüalarının yaratdığı rəng dəyişmələri kimi təbiət hadisələrini – bədii dildə görməyə şərait yaradır. Bağ obrazı və suyun axını bitkilərin suya tələbatı, ekosistemlərin sabitliyi kimi biologiya biliklərini oyadır. Beləliklə, şeir təbiət elmlərində öyrənilən optik, meteoroloji və ekoloji prosesləri poetik səhnəyə çevirərək müəllimin şagirdə həm elmi, həm də estetik idrakı birlikdə təqdim etməsini mümkün edir. Bu, fənlərarası təlimin ən təsirli nümunələrindən biri kimi ədəbiyyat dərsinin sərhədlərini genişləndirir.

Rus şairi Yeqor İsayev yazırdı ki: “Nəbi Xəzrinin şeirləri ağacların yarpaqlarından, havadan, buluddan canlı şəkildə gəlir. Nəbi Xəzri təbiəti necə sevməyin dərslərini öyrədib bizə. Onun poeziyasında İnsan, Təbiət, Sevgi vəhdət halındadır (Eminqızı, 2025).”

Müasir təhsil sistemində təbiətin dərk olunması yalnız biologiya, coğrafiya kimi fənlərin çərçivəsində məhdudlaşmır; fənlərarası yanaşma şagirdin dünyagörüşünü bütöv formalaşdırmağı, təbiəti həm elmi, həm də mədəni-mənəvi aspektdən qavramağı zəruri edir. Şairin təbiət təsvirlərindəki ekoloji motivlər, canlılar aləmi ilə bağlı poetik müşahidələr, məkan və zaman harmoniyası fənlərarası təlim üçün zəngin material mənbəyidir.

Ədəbiyyat

1. Eminqızı, N. (2025, fevral 7). Nəbi Xəzri ömrü. *Yeni Təfəkkür*.
2. Nəbi Xəzri. (2014). *Seçilmiş əsərləri* (439). Təhsil.
3. Yusifli, V. (2024, dekabr 10). Dəniz, göy, məhəbbət şairi. *Ədəbiyyat qəzeti*.

Aysu Hüseynova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-1341-1423>

aysuhuseinova03@gmail.com

İlyas Əfəndiyevin “Berlində bir gecə” hekayəsində keçmiş və gələcəyin qarşılaşması

Açar sözlər: *hekayə, insan taleyi, sevgi, xoşbəxtlik və kədər, ruhən sarsıntı, ümid və yenidən doğuluş*

Keywords: *story, human destiny, love, happiness and sorrow, emotional turmoil, hope and rebirth*

İlyas Əfəndiyevin nəsrində insanın daxili aləmini ustalıqla açdığı hekayələrdən biri də *Berlində bir gecə* hekayəsidir. İlyas Əfəndiyevin 1939-cu ildə “Ədəbiyyat” qəzetində çap etdiyi bu hekayəsində insan taleyindən, insanın duyub hiss etdiyi müsbət və mənfi duyğulardan danışılır. Əfəndiyevin *Berlində bir gecə* hekayəsi XX əsrin psixoloji nəsrinin parlaq nümunələrindəndir və insanın daxili aləminin incə, lirizmə söykənən təsviri ilə seçilir. Əsərin mərkəzində gənc Verterin bir gecəlik psixoloji düşüncələri dayanır. Gənc Verter gecənin bir vaxtı Berlinin kəsib bir küçəsindəki kiçik otağına qayıdır. O, sevgilisi ilə görüşdən gəlir və qəlbi sevinc, həyəcanla doludur. Düşüncələri ilk məhəbbətinin saflığı ilə coşur, güzgüyə baxanda özünü gənc, ümidli görür. Lakin ani olaraq içində dərin boşluq, izaholunmaz narahatlıq yaranır (Əfəndiyev, 2023).

Zərif xurmayı saçlarına baxdıqda arasındakı ağ tüklər onun diqqətini çəkir. Yaşının iyirmi dörd olduğunu anlayıb “qocalıq” hissinə qapılır. Sonra keçmişini, uşaqlığını, xəyal dünyasını xatırlayır. Özünü bir neçə dəfə xoşbəxt, sonra isə məhv olmuş

kimi hiss edir. Günəşin, dənizin, quşların təsəvvürləri arasında gəzişir. Xəyalı ilə gələcək xoşbəxt ailə həyatını canlandırır. Amma bu xəyallar qəfil dağılır. Ürəyinə qəfil, ağır bir ağrı çökür. Hiss edir ki, həyat həm gözəldir, həm də faciə ilə doludur. Hekayənin əsas hissəsində gənc Verterin keçmişdə yaşadığı ağrı-acıları, çətinlikləri onun gözünün önündə canlanan epizodlarla daha aydın görmək olur.

Verter ilk dəfə içdən xoşbəxtdir və bu xoşbəxtlik duyğusu ona yaddır. Ona görə də ona doğma olan kədər duyğusu birdən onu sarır və o, çətin, keşməkeşli keçmişini xatırlamağa başlayır. O, uşaqlığını, atasını və anasını xatırlamağa başlayır. Uşaqlığında kasıb olduqlarını, günəş görməyən köhnə daxmada qaldıqlarını, atasının köhnə şlaypalı, çopur üzlü, yaşlı bir adam olduğunu xatırlayır. Verter atasının Cahan müharibəsində başını top gülləsi apararaq həlak olduğu yadına düşdükdə isə ruhuna bir qaranlıq boşluq çökür.

Anasının isə xatirəsində daim xəstə olduğunu, öskürüb inlədiyini, daim əzab çəkdiyini yada salaraq dərin kədərə qərq olur. Bunun üçün dayanmadan ağlamaq, çox ağlamaq istəyir. Atasının ölüm xəbərindən sonra anası da artıq bu dərddə dözə bilməyib gözlərini birdəfəlik əbədiyyətə yumur. Anasının ölümündən sonra isə gənc Verter bir müddət özünə gələ bilmir. Səfil həyatı yaşayır, varlı ağaların çəkmələrini təmizləyir, uzun müddət işsiz qalır, bir çörəyə belə möhtac olaraq yaşayır.

Bütün bu çarəsizlikləri xatırlayaraq bir an özünü öldürmək istəyir, amma edə bilmir. Bunun üçün özünü təqsirləndirib “qorxaq” adlandırır. Daha sonra Berlin çayının yumşaq xışıltılı səsi onun ruhuna bir mehribanlıq gətirir və o, mehriban bir qucağa ehtiyac duyur. Gənc Verter səmada sonsuz üfüqlərə, günəşə, Şərqə uçan quşu görərək özünü onunla müqayisə edib bu zaman əsl həyatı, azadlığı görür. Bundan sonra Verterin qəlbindəki ölüm arzusu da uçub gedir. Verter gənc sevgilisi ilə

edəcəyi planları xatırlayır və həyata ümid dolusu baxmağa başlayır.

Hekayənin final hissəsində sevgilisi ona sual verir, o isə cavab verə bilmir. Sadəcə gözləri yaşarır və deyir:

“–Yox, sevgilim, – dedi, – mən tamamilə sağlamam...”
(Əfəndiyev, 2002, s. 243).

Bu cümlənin arxasında biz gənc Verterin keçmişdəki çarəsizliyini, daxili sarsıntılarını və ruhən yorğunluğunu görmüş oluruq. Amma Verter artıq sağalmaq üçün addım atır, xoşbəxtliyin də onun qapısını çalacağına inanır və sevgilisinə “sağlamam” deyərək, keçmişi keçmişdə qoyduğunu, gələcəyə ümid dolusu gözlərlə baxdığını, artıq ruhən düzəldiyini bildirir.

Berlində bir gecə hekayəsi həyatın nə qədər zərif, duyğuların nə qədər dəyişkən olduğunu anladan poetik hekayədir. Burada sevinc də var, həyəcan da, dərin psixoloji ağrı da. Sanki bir gecəlik iç səyahətdir: insan öz ruhunun aynasına baxır və həm parıltını – yəni gələcəyi, həm də kədəri – yəni keçmişi görür. İlyas Əfəndiyevin burada oxuculara ötürmək istədiyi əsas məsələ də elə budur ki, bizim həyatımızda sevinc də var, kədər də var. Keçmiş də bizimdir, gələcək də bizimdir. Bunların hər biri isə bizi “biz” edən əsas amillərdir. Sadəcə insan həyatı boyunca çalışmalıdır ki, keçmişi keçmişdə qoyaraq, gələcəyə ümidlə baxmalı, özünə layiq bildiyi o duyğunu seçib, həyatını ona uyğun qurmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Əfəndiyev, İ. (2002). *Seçilmiş əsərləri* (7 cildə, 1-ci cild). Çinar-Çap Nəşriyyat-Poliqrafiya Müəssisəsi, 448.
2. Əfəndiyev, İ. (2023). *Yaddaş kitabçası* (tərt. B. Ələsgərov, A. Koçak; ixtisas red. K. Tahirov; ön söz Ş. Alışanlı). 104.

Ayşə Məmmədova

Gəncə Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-5805-8924>

ayse.memmedova_88@mail.ru

İnsan fiqurunun müxtəlif vəziyyətlərdə qanunauyğun təsvir qaydaları

Açar sözlər: *insan, fiqur, kontur, əzələ, ölçü*

Key words: *human, figure, outline, muscle, size*

Rəsm çəkmək bir təcrübədir. Təsvirin əsasını rəsm təşkil edir. Hər bir kəs hər hansı kompozisiyadan ibarət olan bir təsvir yaratmaq üçün ilk öncə rəsm etməyi öyrənməlidir. Rəsm çəkməyin özünəməxsus bir keyfiyyəti var. Şəkil çəkmək yeni bir dil öyrənmək kimidir. Onun da özünün çətinlikləri, yolları və üsulları vardır. Lakin tələbə və şagirdlərə rəsm çəkməyi elə öyrətmək lazımdır ki, burada məqsəd yalnız ton və ləkələrdən ibarət bir təsvir olmasın. Təsvir edərkən məqsəd modelin təfsir və tərtib prosesini addım-addım təkmilləşdirmək olsun. Çünki tələbə modelə baxarkən çoxlu məlumat toplamalı, onu zehnində emal etməli və bu məlumatı anlaya bildiyi terminlərlə formalaşdıraraq şərh etməli və tətbiq etməlidir.

İnsan fiquru çəkmək əsas 3 mərhələdən ibarətdir. Çəkəcəyimiz təsvir üçün bizə ayrılan 20 və ya 30 saat barədə düşünür və növbəti günlərdə bizi məşğul edəcək bu model haqqında kifayət qədər məlumat toplamalıyıq.

Rəsm texnikalarını araşdırarkən müxtəlif rəssamların insan fiqurunun ən təfərrüatlısından ən ifadəlisinə qədər necə təsvir etdikləri müxtəlif yolları nəzərdən keçirməliyik. Rəssamlar insan formasını təsvir etmək üçün yeni yollar axtardıqları üçün fiqurlu rəsm əsrlər boyu inkişaf edib və tədqiq edilmişdir. Buna

baxmayaraq, insan obrazını təsvir etmək kimi çətin, lakin yerinə yetirilən tapşırığın öhdəsindən gəldikdən sonra həzz alınan və bir rəssam üçün öz bacarığının inkişafından zövq alınması kimi gözəl bir duyğu yoxdur (Civardi, 2021).

İlk öncə təsvir edəcəyimiz modelin ayaqüstə və ya oturmuş vəziyyətdə eskizini qururuq. Eskizi qurarkən əvvəlcə böyük və düz xətlərdən istifadə edirik, daha sonra kiçik xətlərə keçid alırıq.

İkinci mərhələdə kontur xətlərdən istifadə edirik. Belə ki, kontur xətlər fiqurun siluetini və ya duruş vəziyyətini təsvir edir.

Üçüncü mərhələdə fiqurun içərisinə keçid alırıq. Yəni çəkməmiş olduğumuz bir çox çarpaz və əlavə xətləri pozaraq, kölgələrdən istifadə etməklə rəsmimizə davam edirik. Rəsmi işlədikcə irəliləyən zaman müddətində bir çox araşdırmalar aparır və bədənin müəyyən hissələrinin işıq-kölgəsini kəşf edirik. Beləcə işığın davranışını və forma ilə əlaqəsini tapmış oluruq. Rəsmdə işıqlı hissələr tonlaşdırıldıqda kağızın özündən tünd olmalıdır (Rid, 2000). Lakin daha işıqlı olan hissələri tündləşdirmək olmaz.

Əslində insan fiquru çəkmək (çılpaq və ya geyimdə) portret çəkməkdən daha asandır. Çünki burada insan sifətində olan xırda detallara fokuslanmırıq.

Ümumiyyətlə, qadın bədəni kişi orqanizmindən bir qədər kiçik və daha incə quruluşa malikdir, lakin təbii ki, ölçülər o qədər fərqlidir ki, hər hansı bir fərdi çəkərkən müşahidə gücümüzü istifadə etməliyik. Kişinin çiyinləri qadınlardan, qadının ombası isə kişidən daha genişdir. Ancaq bu, klassik nisbətdir və real həyatda insanlar eynilə mükəmməl formada deyillər. Buna baxmayaraq, bu, insan bədəninin forması və nisbətidir (Bammes, 2019).

Təsviri başlamaq üçün ən əlverişli vasitə hündürboylu kişi və ya qadın bədənində başı səkkiz dəfə yerləşdirməkdən ibarətdir. Bu, ən asan üsul hesab edilə bilər. Başın uzunluğunun digər

vahidlərin harasında yerləşdirildiyinə diqqət yetirsək: ikinci vahid qoltuqda, üçüncüsü göbəkdə, dördüncü qasıqda, beşinci budun ortasında, altıncı diz oynağının altında və yeddinci sadəcə baldırın altında, səkkizlə isə bədən tamamlanar.

Qadın və kişi bədənini arasında olan fərqə gəldikdə isə kişinin boynu başına nisbətən qalın, qadının boynu isə daha incədir.

Qadının beli kişidən daha incədir və qadın fiqurunun ümumi təsiri kişinin daha sərt görünən çərçivəsindən hamar və yumşaqdır. Əsasən bu fərq, yəni qadınların ombalarının kişilərdən daha geniş olmasının səbəbi qadının uşaq dünyaya gətirməsi ilə bağlıdır. Kişi və qadın gövdəsi rəssamın çəkməsi üçün çox fərqli səthlər təqdim edir.

Əksər kişilər qadınlardan daha əzələli olduğundan, işıq bədənini bucaqlarına və müstəvilərinə fərqli şəkildə düşür. Qadının gövdəsində kölgəli sahələr daha uzun və hamar olur, çünki bədənini hissələri o qədər də kobud əzələlər tərəfindən pozulmur.

Təsvir üçün kişi fiquru seçərkən kəskin əzələli və çox yaxşı inkişaf etmiş atletik bədənə sahib olan fiqur seçmək lazımdır ki, fərqli əzələ sisteminə malik insanları çəkmək kifayət qədər asanlıqla öyrənilir (Hommend, 1997). Çünki dərinin altında nə olduğunu çox aydın göstərmək mümkün olur. Böyük əzələlərin kənarları kəskin şəkildə qeyd olunur, digər əzələlərin kənarları isə kifayət qədər yumşaq və incədir.

Gənc və atletik qadın fiquru təsvir etdikdə isə əzələ və ət balansına bir o qədər də sahib olmayan qadın fiquru çəkmiş oluruq. Ümumiyyətlə, qadın fiquru əzələlərin bütün sərt kənarlarını yumşaldan dərialtı yağ təbəqəsi səbəbindən əzələ quruluşunu daha az göstərir. Buna görə də qadınlar həmişə kişilərdən daha yuvarlaq və yumşaq görünür. Ayaqları çəkmək üçün əzələnin anatomiyasını öyrənmək vacibdir. Dərinin altındakı əzələlər və sümüklər haqqında nə qədər çox bilsək, rəsmlərimiz bir o qədər yaxşı olacaq.

Qollar kimi, ayaqlar da elastiklik verməyə kömək edən uzun, laylı əzələlərə sahibdir. Bununla belə, bədənin ağırlığını saxlamaq üçün lazım olan gücün olması üçün, ayaq əzələləri daha uzun və daha böyük olur (Loomis, 2001).

Nəticəyə görə, kişi və ya qadın olmağından asılı olmayaraq təsvir fiqurun həqiqi həcminə uyğun olmalı və hər bir əzası, başı və gövdəsi ətrafında əyri konturlar çəkilməlidir. Növbəti addım, bədəndəki işıq və kölgə ilə göstəriləni kimi səthin müstəvilərindəki dəyişikliklər vurğulanmalıdır. Sonda isə kölgə əlavə edilməklə fiqurun aspekti özünü aydın göstərməyə başlayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Bammes, G. (2019). *Der nackte Mensch: Drawing the living figure*, 147.
2. Civardi, G. (2021). *Drawing portraits, faces and figures. The art of drawing*, 66.
3. Hommend, L. (1997). *Uchimsya risovat' lyudey*, 80.
4. Loomis, A. (2001). *Figure drawing*, 197.
5. Rid, U. (2000). *Shkola risovaniya: Figura*, 144.

Minayə Cəfərova

Sumqayıt Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-6764-2556>

minayagafarova@gmail.com

Müəllimlərin peşəkar inkişafında motivasiya, özünüqiymətləndirmə və liderliyin rolu

***Açar sözlər:** müəllimlərin peşəkar inkişafı, motivasiya, özünüqiymətləndirmə, müəllim liderliyi, reflektiv təlim*

***Keywords:** teacher professional development, motivation, self-assessment, teacher leadership, reflective teaching*

Müasir təhsil sistemində müəllimlərin peşəkar inkişafı məktəbin ümumi keyfiyyətinin və şagird nailiyyətlərinin yüksəldilməsində həlledici amillərdən biridir. Təhsil müəssisələrində səmərəli pedaqoji mühit formalaşdırmaq üçün təkcə müəllimlərin metodik hazırlığı deyil, onların daxili motivasiyası, özünüqiymətləndirmə bacarıqları və liderlik potensialı da ön plana çıxır. Bu üç komponent – motivasiya, özünüqiymətləndirmə və liderlik – müəllimin peşəkar kimliyinin formalaşmasını, əmək fəaliyyətində davamlı inkişafı və təlim prosesində innovativ yanaşmaları şərtləndirir.

Motivasiya müəllimin peşəkar fəaliyyətə münasibətini müəyyən edən ən güclü psixoloji amillərdən biridir. Motivasiya yüksək olduqda müəllim yeni biliklərə can atır, müxtəlif təlimlərdə, seminarlarda və təcrübə mübadilələrində iştirak edir, öz fəaliyyətini təkmilləşdirməyə çalışır. Daxili motivasiya, yəni peşəyə olan maraq, şagirdlərə qarşı məsuliyyət hissi və özünü reallaşdırma ehtiyacı müəllimlərin uzunmüddətli inkişafını dəstəkləyən əsas mənbədir (Karslı, 2017).

Bununla yanaşı, təhsil müəssisələrində mövcud olan xarici motivasiya faktorları – rəhbərliyin dəyərləndirməsi, təşkilati dəstək, resursların əlçatanlığı, əmək mühiti və karyera yüksəlişi imkanları – müəllimin öz peşəsinə bağlılığını artırان mühüm şərtlərdəndir. Motivasiya güclü olduqda müəllimin həm pedaqoji yaradıcılığı, həm də şagirdlərlə qarşılıqlı münasibəti daha məhsuldar olur.

Peşəkar inkişafın əsas göstəricilərindən biri müəllimin öz fəaliyyətinə dair obyektiv özünüqiymətləndirmə aparmaq bacarığıdır. Özünüqiymətləndirmə reflektiv təlimin təməl komponenti olub müəllimin özünün zəif və güclü tərəflərini müəyyən etməsinə, tədris prosesində buraxdığı boşluqları üzə çıxarmasına və inkişaf istiqamətlərini planlaşdırmasına imkan verir.

Müasir pedaqogika özünüqiymətləndirməni dinamik proses kimi təqdim edir və müəllimin mütəmadi olaraq öz dərslərini analiz etməsinə tələb edir. Bu zaman müəllim dərslər planlaşdırılması, tətbiq olunan metodlar, şagirdlərin fəallığı və nəticələrin qiymətləndirilməsi kimi aspektləri fərdi şəkildə təhlil edir. Özünüqiymətləndirmə həm də müəllimə emosional tükənmənin qarşısını almağa, stresin idarə olunmasına və peşəkar məmnunluğun yüksəlməsinə şərait yaradır (Guskey, 2000).

Reflektiv müəllim daim öz fəaliyyətinə yenidən baxır, innovativ yanaşmalar tətbiq edir və dəyişən təhsil tələblərinə uyğunlaşır. Bu xüsusiyyət peşəkar inkişafın fasiləsizliyini təmin edən əsas mexanizmlərdən biridir.

Liderlik pedaqoji fəaliyyətin ayrılmaz hissəsi olaraq müəllimin yalnız bilik ötürən deyil, təlim prosesinin fəal təşkilatçısı, motivasiya yaradan və məktəbdə müsbət dəyişikliklərə təsir edən şəxs olmasını nəzərdə tutur. Müəllim liderliyi həm sinif daxilində, həm də məktəb səviyyəsində özünü göstərir.

Sınıf səviyyəsində liderlik müəllimin şagirdləri yönləndirmə, onlarda öyrənməyə maraq yaratma, müstəqil düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını təşviq etməyi əhatə edir. Məktəb səviyyəsində isə müəllim liderliyi həmkarlarla təcrübə mübadiləsini, yeni layihələrin təşəbbüskar olmasını, metodik qruplarda fəallıq göstərməyi və ümumi məktəb inkişafına töhfə verməyi nəzərdə tutur (Zahir, 2018).

Liderlik bacarığına malik müəllimlər tədris prosesinə yenilikləri daha çevik şəkildə inteqrasiya edir, mühitdə əməkdaşlıq atmosferi yaradır və həmkarlarına nümunə olur. Bu isə bütövlükdə təhsil müəssisəsində peşəkar mədəniyyətin güclənməsinə, kommunikasiyanın yaxşılaşmasına və şagird nəticələrinin yüksəlməsinə səbəb olur. Peşəkar inkişafda motivasiya, özünüqiymətləndirmə və liderlik bir-birini tamamlayan komponentlərdir. Motivasiya müəllimi yeniliklərə açıq edir, özünüqiymətləndirmə bu yeniliklərin tətbiqi üçün nə qədər ehtiyac olduğunu göstərir, liderlik isə bu dəyişikliklərin real mühitdə həyata keçirilməsinə şərait yaradır (Day, 1999).

Bu sintez nəticəsində müəllimin peşəkar kimliyi güclənir, fəaliyyətində ardıcılıq artır və dərslərin keyfiyyəti yüksəlir. Bu model müasir təhsilin tələb etdiyi çevik, yaradıcı və analitik müəllim obrazının formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Müəllimlərin peşəkar inkişafı müasir təhsil sisteminin əsas prioritetlərindən biridir və bu inkişafın uğurla təmin olunması motivasiya, özünüqiymətləndirmə və liderlik kimi fundamental amillərlə sıx bağlıdır. Motivasiya müəllimin fəaliyyətə olan marağını artırır, özünüqiymətləndirmə onun öz fəaliyyətini dərk etməsinə və təkmilləşdirməsinə imkan yaradır, liderlik isə tədris prosesində yenilikçi və təşkilatçı rolunu gücləndirir. Bu üç komponent bir araya gəldikdə həm müəllimin peşəkar səviyyəsi artır, həm də məktəbin ümumi tədris mühiti daha keyfiyyətli və səmərəli olur (Karslı, 2017).

Ədəbiyyat

1. Day, C. (1999). *Developing teachers: The challenges of lifelong learning*. Falmer Press.
2. Guskey, T. R. (2000). *Evaluating professional development*. Corwin Press.
3. Karslı, M. D. (2017). *Öğretmenlerin mesleki gelişimi ve motivasyonu*. Pegem Akademi.
4. Zahir, A. (2018). *Müəllimlərin peşəkar inkişafı və reflektiv təlim*. Təhsil Nəşriyyatı.

Ceyhun Gəncəli

Azərbaycan Texniki Universiteti
<https://orcid.org/0000-004-0026-9876>
ceyhunganjali@gmail.com

İnnovasiya ekosisteminin əsas komponentləri: Texnologiya transferi, startup inkişafı və sənaye tərəfdaşlıqları üzrə cari tendensiyalar

Açar sözlər: *innovasiya, ekosistem, texnologiya, transfer, sənaye*

Keywords: *innovation, ecosystem, technology, transfer, industry*

İnnovasiya ekosistemləri insanların, müəssisələrin və siyasətlərin dünyaya yeni ideyaları irəli sürmək üçün bir araya gəldiyi bir şəbəkədir. İnnovasiya ekosistemləri iqtisadi inkişafın arxasında duran bir növ aparıcı qüvvədir və ölkələrə rəqabət qabiliyyətli olmağa və davamlı inkişafa doğru irəliləməyə kömək edir. Azərbaycan buna ən yaxşı nümunə ölkədir.

Azərbaycan neft və qazdan asılılıqdan uzaqlaşmaq istəyir, ona görə də öz innovasiya ekosistemini qurmaq üçün ciddi səy və pul xərcləyir. Hazırda ölkəmizdə texnologiya transferi, startup dəstəyi və sənaye ilə akademiya arasında yeni tərəfdaşlıqlarla bağlı bir çox şey baş verir.

Hazırda Elm və Təhsil Nazirliyi və İnnovasiyalar Agentliyi qrantlar verir və infrastruktur qurur, prototipləri və pilot layihələri işləyir. Azərbaycan həmçinin digər ölkələrlə – Almaniya, Cənubi Koreya, ABŞ-la – xüsusən də bərpa olunan enerji mənbələri, İKT və biotexnologiyalar üzrə bilikləri öyrənmək və bölüşmək üçün əlaqə qurur. Son zamanlar tətbiqi tədqiqatlara, əqli mülkiyyətin idarə edilməsinə və laboratoriya ilə bazar

arasında uçurumu aradan qaldırmağa kömək edən ixtisaslaşdırılmış inkubatorların yaradılmasına daha çox diqqət yetirilir.

Startaplar bu sistemin böyük bir hissəsidir. Onlar sürətlə fəaliyyətini gücləndirir, yeni biznes modellərini sınayır. Azərbaycanda Azərbaycan İnnovasiyalar Agentliyi və Baku Business Factory kimi inkubatorlar və akseleratorlar sayəsində son on ildə startapların sayı xeyli artıb. Bu təşkilatlar mentorluq və işləmək üçün yerlər təmin edir. Müəssisə kapitalı hələ böyük deyil, lakin daima artır – həm yerli, həm də beynəlxalq investorlar fintech, AI və e-ticarətə pul qoyurlar.

Azərbaycan startapları maliyyə, səhiyyə, logistika və ya kənd təsərrüfatı sahələrində real problemləri həll etmək üçün rəqəmsal texnologiyadan istifadə edirlər. Hökumət həmçinin istedadlıları cəlb etmək və gəncləri öz şirkətlərini yaratmağa həvəsləndirmək üçün “Startup Viza” və innovasiya müsabiqələri kimi proqramlar həyata keçirir.

Startapları Azərbaycanın innovasiyaların əsas hissəsinə çevirmək üçün aydın inkişaf var. Bu sahədə sənaye tərəfdaşlığı da vacibdir. Onlar ideyaların genişlənməsinə və əslində bazara çıxmasına kömək edir. Dövlət-özəl tərəfdaşlıq xüsusilə enerji, İKT və kənd təsərrüfatı sahələrində fərq yaradır ki, burada şirkətlər və dövlət qurumları layihələri birgə maliyyələşdirir və elmi-tədqiqat işlərində birgə işləyir.

SOCAR və Azercell kimi böyük şirkətlər perspektivli startapları aşkar etmək və onların inkişafına kömək etmək üçün öz inkubatorlarını və innovasiya laboratoriyalarını yaradıblar. Belə ki, Azərbaycan öz hüdudlarından kənara baxır, yeni biliklər və yeni imkanlar gətirən transsərhəd tərəfdaşlıqlar qurur. İndi tendensiya birdəfəlik sövdələşmələr və daha çox uzunmüddətli əməkdaşlıqlardır.

Ölkəmizdə hələ də kifayət qədər vençur kapitalı yoxdur. Belə ki, əqli mülkiyyətin qorunması daha güclü ola bilər. Bu halda yüksək ixtisaslı insanları tapmaq çətin ola bilər.

Hökumətin “Azərbaycan 2030” strateji baxışı, davam edən rəqəmsallaşma və yeni beynəlxalq tərəfdaşlıqların hamısı texnologiyanın mənimsənilməsini sürətləndirmək, daha çox insanı biznesə başlamağa sövq etmək, sənaye ilə tədqiqatı bir-birinə daha yaxınlaşdırmaq potensialına malikdir. Bir sözlə, Azərbaycanın innovasiya ekosistemi sürətlə dəyişir.

Texnologiya transferi, startaplar və sənaye tərəfdaşlıqları hamısı bir-birindən asılı olaraq inkişaf edir. Belə ki, texniki transfer yaxşı işlədikdə, startaplar işləmək üçün daha yaxşı ideyalar əldə edirlər. Startaplar daha sonra genişlənmək üçün sənaye tərəfdaşlıqlarından istifadə edirlər. Bu tərəfdaşlıqlar ixtiraları davamlı biznesə çevirməyə kömək edir. Ölkə insanlara sərmayə qoyur, qaydaları startap üçün daha əlverişli edir və qlobal əlaqələr qurur. Bütün bunlar Azərbaycana daha güclü, daha müxtəlif – gələcəyə hazır olan iqtisadiyyat qurmaq şansı verir.

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Sevinc Məlikova

Konstitusiya - Suverenliyin hüquqi təminatçısı 7

Gülərə Quliyeva

Azərbaycan və ingilis dillərində temporal metaforaların
linqvokoqnitiv mahiyyəti və insan şüurundakı
zaman konsepti 10

Aytən Sadıqova

Müasir təlimdə rəqəmsal kompetensiyanın formalaşması 13

Faidə İsayeva

Xarici dilin tədrisində motivasiyaya
təsir edən amillər 17

Müşfiq Çobanov

“Koroğlu” eposunun tədqiqində
akademik N.Y.Marin rolu 21

Sudaba Rajabova

Effective Methods and Challenges in
Teaching a Foreign Language 26

Aysel Nağıyeva

Uşaqların sosial şəbəkələrdə cinsi istismara
məruz qalma riskləri və qorunma üsulları 31

Samir Məmmədov

Integration and Innovation Strategies of Alternative Energy
Sources Within the Framework of
Public–Private Partnership 34

Nərmin Rzayeva

Azadə Rüstəmovanın tədqiqatlarında

Fələki Şirvani irsinin təhlili 37

Xəyalə Həşimova

İngilis dili qloballaşma dövründə:

Beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi 42

Yasər Rüstəmov

Hüseyn Cavidin “İblis” dramının təhlili 47

Nərmin Səfərəliyeva

Bədii ifadə vasitələrinin nəzəri mahiyyəti 52

Rəvanə Yarəmmədova

Müəllim liderliyinin təşkilata

faydaları-ədəbiyyata nəzəri baxış 55

Ülkər Nəcəfaliyeva

Çoxmənalılıq anlayışı və tədrisi 59

Qızxanım Əhmədova

Nitqin ifadəliliyində intonasiya 62

Pərvin Tağıyeva

Zaman kateqoriyasının Azərbaycan

dilçiliyində tədqiqi 66

Aysel Aslanova

Seyid Əzim Şirvaninin maarifçilik izi 71

Fəridə Əlimirzəyeva

Peşəkarlıq anlayışı və müəllim fəaliyyətində rolu⁷⁴

Afət Fətəliyeva

Mühit və nitqin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsi 78

Aypara Babayeva

Hüseyn Abbaszadənin bir sıra hekayə obrazları 82

Esmira Cəbraylova

Şagirdlərin ədəbiyyatşünaslıq anlayışlarını

mənimsəmə yolları 85

Nərmin Əzimova

Nəbi Xəzri poeziyasında təbiət konsepsiyası

və onun fənlərarası təlim modelində tətbiqi 89

Aysu Hüseynova

İlyas Əfəndiyevin “Berlində bir gecə”
hekayəsində keçmiş və gələcəyin qarşılaşması..... 92

Ayşə Məmmədova

İnsan fiqurunun müxtəlif vəziyyətlərdə qanunauyğun təsvir
qaydaları 95

Minayə Cəfərova

Müəllimlərin peşəkar inkişafında motivasiya,
özünüqiyətləndirmə və liderliyin rolu 99

Ceyhun Gəncəli

İnnovasiya ekosisteminin əsas komponentləri:
Texnologiya transferi, startup inkişafı və sənaye
tərəfdaşlıqları üzrə cari tendensiyalar 103

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 809 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: aem.konfrans@aem.az

Editorial address

AZ1073, Bakı,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 809 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: aem.konfrans@aem.az

İmzalandı: 02.11.2025

Onlayn çap: 08.12.2025

Kağız çapı: 15.12.2025

Kağız formatı: 60x84, 1/16

H/n həcmi: 6,75 ç.v.

Sifariş: 110

Signed: 02.11.2025

Online publication: 08.12.2025

Paper printing: 15.12.2025

Format: 60x84, 1/16

Stock issuance: 6,75 p.s.

Order: 110

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evində çap olunub

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,

“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə

Tel.: +994 12 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”

Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,

“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor

Phone: +994 12 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

